

INTERVIEW

**IN GESPREK MET
DOCENT EN LEERLING
OVER PREMIER
OP SCHOOL**

THEMA

**CORONAVIRUS
HET VIRUS EN
MAATSCHAPPIJLEER-
LESSEN**

ACHTERGROND

**DEMOCRATISCHE
RECHTSSTAAT
BURGERSCHAP
IN HET MBO**

LESSUGGESTIE

**PALMBOMEN
HANDBOEK
KLIMAAT-
VERANDERING**

**HET
TIJDELIJKE (?)
NORMAAL**

ProDemos

Gratis*

Beleef politiek Den Haag met de klas!

Schrijf
je in!

“Mevrouw, waar zit Mark Rutte?”

Een goede vraag en dé kans om het verschil uit te leggen tussen kabinet en parlement. En waar kun je deze vraag nou beter beantwoorden dan in de Tweede Kamer zelf?

Laat politiek tot leven komen door met je klas het hart van de democratie te bezoeken. ProDemos biedt een interactief programma inclusief bezoek aan de Tweede Kamer en uitdagende werkvormen voor ieder niveau. Kom met de klas naar Politiek Den Haag!

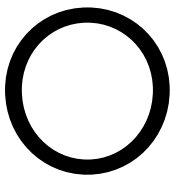
ProDemos opent haar deuren voor het schooljaar 2020/2021.

De inschrijving voor ‘Politiek Den Haag voor Scholen’ is gestart.

Bekijk al onze educatieve programma’s op prodemos.nl/beleefpolitiekdenhaag.

* De educatieve programma’s zijn gratis. Voor scholen in het voortgezet onderwijs is er een reiskostenregeling.

COVID-19

ok als redactie ontkomen we niet aan het thema dat onze samenleving en ook dit tijdschrift domineert. Gedurende het productieproces van dit nummer onderging de maatschappij en daarmee ook de inhoud van dit blad een enorme verandering. In een relatief korte tijd sloten eerst alle scholen, maakte

minister Arie Slob het schrappen van de eindexamens bekend en kondigde premier Mark Rutte aan dat middelbare scholen tot begin juni dicht blijven. In diezelfde periode schakelden docenten over op online-lessen, werden ruimten op scholen zo ingericht dat eindexamenleerlingen op een veilige wijze hun laatste schoolexamens konden maken en vergaderden professionals, werkend vanuit hun eigen woonkamer, over leerlingen en de laatste ontwikkelingen op onderwijsgebied. Deze dagen vraag ik mij af hoe wij in de (nabije) toekomst op deze bijzondere periode zullen terugblikken. Voordat het zover is moeten we eerst nog een reeks prangende vragen beantwoorden waar we als onderwijsprofessionals

op de korte termijn mee te maken hebben. Voorlopig gaan de lessen op afstand door. In dit nummer besteden we extra aandacht aan online-lesgeven. Bedreven docenten delen hun ervaringen. Verder is er aandacht voor het coronavirus binnen de maatschappijleercontext. Vraag je leerlingen om een maatschappelijk probleem te noemen dat meerdere groepen in een samenleving raakt, dan weet je anno 2020 zeker dat deze typische maatschappijleervraag een reeks goede antwoorden oplevert. Tegelijkertijd stellen leerlingen vragen waar je als docent niet altijd antwoord op hebt. Het is een onwerkelijke en onzekere tijd. Ik wens jullie daarom de laatste weken van dit schooljaar veel succes toe.

IVO PERTIJS

hoofdredacteur

m&p@prodemos.nl

INHOUD

3 REDACTIONEEL	13 MAATSCHAPPIJLEER EN CORONA	20 VIROLOOG OVER CORONA	28 RECENSIES
4 DOCENT EN LERAAR OVER BEZOEK PREMIER	16 RESOCIALISATIE	22 BURGERSCHAP	30 NVLM
7 COLUMN	18 CORONA EN IDEOLOGIE	24 WAARHEID EN MACHT	31 COLUMN
8 ONDERWIJS OP AFSTAND		26 LESMATERIAAL	

04

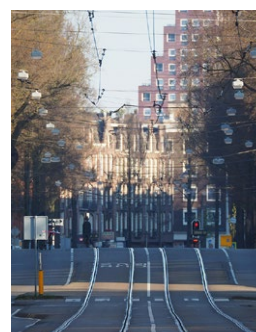
13

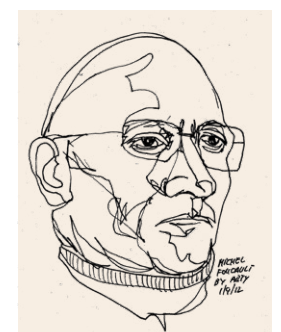
16

22

24

MARK RUTTE IN DEBAT MET LEERLINGEN IN WOERDEN

'FLIKKER DAT BOEK HET RAAM UIT'

‘Maatschappijleer is op te veel scholen een gewoon vak geworden: kenniselementen afvinken, met een cijfer belonen om vervolgens het meeste te vergeten. Daar gruw ik van. De lesstof moet de leerlingen bij de strot grijpen, ze tot keuzen aanzetten en ze in beweging zetten.’

WOLTER BLANKERT

De lezer zal begrijpen dat niet minister-president Mark Rutte hier aan het woord is, maar een bevlogen docent maatschappijleer. Het is Paul Simons, van het Minkema College te Woerden. Samen met de voorzitter van het Landelijk Aktie Komitee Scholieren (LAKS), Pieter Lossie, staat hij *Maatschappij & Politiek* te woord en legt hij uit waarom de premier is ingegaan op zijn uitnodiging met leerlingen te debatteren.

WAKKER

Pieter Lossie, vwo-6-leerling van het Minkema College, formuleert het wat genuanceerder, maar valt verder zijn leraar bij: ‘De lessen maatschappijleer zijn geconcentreerd in vwo-4, drie lessen per week. Ze hebben me wakker geschud. Daarvoor was ik niet erg betrokken bij problemen buiten mijn directe omgeving. Bij heel wat vakken werk je vooral voor het cijfer en begrijp je vaak niet waarvoor het allemaal dient. Bij maatschappijleer werkt dat anders doordat je overal direct bij betrokken wordt. Met elkaar discussiëren vormt bij de lessen het hoofdelement, steeds om tot dieper inzicht te komen, door een zaak van alle kanten te bekijken. Je moet je verdiepen in andermans standpunten, waardoor je kunt toetsen of je eigen standpunt nog wel gefundeerd is. Dat leidde tot levendige lessen, waarbij passiviteit en verveling ondenkbaar waren. Mede hierdoor wilde ik zelf aan de slag, niet alleen standpunten formuleren, maar die ook in de praktijk zien te brengen. Zo kwam ik in het bestuur van het LAKS, dit schooljaar als voorzitter. Naast de gewone belangenbehartiging van leerlingen doen we voorstellen voor meer aansprekend, betekenisvol onderwijs, met een wisselwerking tussen school en samenleving. Daarom spreekt aandacht voor burgerschap ons aan, met socialisatie als belangrijk doel. Uiteindelijk is dat het grootste belang voor ons: onderwijs dat ons werkelijk motiveert vanwege

Foto's: Debat tussen premier Rutte en leerlingen van het Minkema College in Woerden (Marlies Wessels)

de inhoud en waarvan we het belang inzien. De manier van lesgeven moet aansprekender door de leerlingen er veel meer bij te betrekken. Ze moeten lesstof niet passief ondergaan, maar actief meeleven. Ik hoop dit jaar een steentje aan beter onderwijs te kunnen bijdragen. Leerlingen hebben het gehad met hun tijd uit te zitten en braaf zaken te leren die totaal irrelevant zijn geworden.’

SPANNEND ONDERWIJS

Docent Paul Simons voegt daaraan toe: ‘Betrokkenheid van jongeren is wezenlijk. Neem de klimaatverandering die hen direct aangaat. Daarover moeten ze zich kunnen uitspreken en in de huid van de verschillende partijen kunnen kruipen. Ogenschijnlijk eenvoudige casussen zijn het begin van elke les, betekenisvolle kennis, onderzoek, debat en vervolgens reflectie: ‘Waar sta ik nu?’. Bij de verdieping van zo’n debat, simulatie of onderwijsleergesprek komen kenniselementen logischerwijze aan bod. Maatschappijleer heeft het vormend element uit de begintijd te veel losgelaten, waardoor het nauwelijks meer een onderscheidend vak is. Je moet niet terugdeinzen voor ideologische discussies, maar ze juist ontketene-

nen. Veel zaken hebben een sterk ideologische lading. Raak niet verstrikt in de ‘institutionele flauwekul’ die de meeste schoolboeken opdienen. Flikker dat boek het raam uit. Leerlingen zijn de voorgeprogrammeerde weetjes zat, velen haken af. Onderwijs moet spannend zijn, inzicht geven in dilemma’s en politieke keuzen onderzoeken, met verschillende visies op het collectieve belang. Juist maatschappijleer moet zich de kritiek van het LAKS aantrekken. Het motto is: ‘De waarheid bestaat niet, maar niet elke waarheid is even waar’. Dat betekent probleemstellend onderwijs, waarbij we de *harde conceptkant* van het vak combineren met de *zachte vormende kant van de contexten*. Steeds spreken we met elkaar over dilemma’s die in de centrale probleemstelling van het domein passen. Elk domein (rechtsstaat, democratie, verzorgingsstaat) maakt deel uit van de driedimensionale box politieke stromingen; met het vormgeven van rechten en plichten op de diverse terreinen. Elk domein sluiten we af met een interactief project. Aan het einde van het jaar wordt de politieke box als synthese toegepast op de pluriforme samenleving, met debat en debatmap.

BURGERSCHAP

Simons: 'De opzet van burgerschap vormt een goed uitgangspunt, kritische, betrokken burgers zijn immers het doel. Ik ben dan ook redelijk enthousiast over het recente wetsvoorstel van onderwijsminister Arie Slob. Niet alles erin vind ik even prachtig, maar voor het eerst zijn er concrete aanknopingspunten geformuleerd om burgerschap vorm te geven. Aanknopingspunten waarin ik me goed kan vinden. U [= de interviewer] kunt wel badinerend doen over de (on)mogelijkheid empathie op school vorm te geven, maar empathie is een voorwaarde voor betrokkenheid en belangstelling buiten je directe leefwereld, en dus een voorwaarde voor democratisch burgerschap. De mens mist bij geboorte een democratie-gen om samen met die ander *vreedzaam te vechten*.

Ook het nieuwe programma maatschappijwetenschappen vind ik op zich lang niet gek. De concept-context-

benadering, met de kernconcepten, spreekt me zeer aan, maar het zal nog tijd vergen voordat de uitwerking in betekenisvolle, interessante lessen met een duidelijke curriculumopbouw een feit is. Het moet een vak van vlees en bloed worden en dat is een didactische uitdaging. Ik ben nu bezig zelf materiaal te ontwikkelen. Dat spreekt leerlingen zeer aan'.

WAANZINNIG

Simons: 'Omdat ik de premier ervan kon overtuigen dat bij ons op school weerbare burgers worden gevormd, wilde hij dat wel eens in de praktijk onderhouden. Op 12 februari kwam hij alleen - zonder ambtelijke ondersteuning - naar de afsluiting van het project Rechtsstaat. De aula zat tjokvol met 400 havo/vwo-bovenbouwleerlingen. De aankleding en opzet volgden het model van *De Wereld Draait Door* met de premier als tafelheer. De spanning vooraf was om te snijden,

niet minder dan bij een belangrijke voetbalwedstrijd. We hadden er vier thema's uitgelicht, die ook in de les uitgebreid aan de orde waren gekomen: TBS, klassenjustitie, stemrecht met 16 jaar en burgerschapsvorming in een democratische rechtsstaat. Per onderwerp gingen leerlingen, die een bepaalde rol op zich hadden genomen (Baudet, sociaal-advocaat, Klaver, officier van justitie, minister Dekker, directeur Shell, ex-TBS'er) in discussie met elkaar en met de premier. Vervolgens kon de zaal inspringen, al moest je dat met zo veel leerlingen doseren. Gelegenheid om bijval of afkeuring te laten blijken was er volop. Bij de betogen zelf was het muisstil, men wilde geen woord missen, voelde zich er volop bij betrokken. Mark Rutte werd niet gespaard, maar voelde zich als een vis in het water. Zijn weerwoord, met de nodige kwinkslagen, mocht er wezen. De premier en de leerlingen waren aan elkaar gewaagd. Onze aanpak van burgerschap

Pieter Lossie

CORONACRISIS

Pieter Lossie (18) maakte al in 2011 furore als stoute Roderick in de Sinterklaasfilm *Bennie Stout*. In 2018 won hij een internationale filmprijs met zijn animatiefilm *Far away*, met zelf gecomponeerde muziek. In 2019 werd hij voorzitter van het Landelijk Aktie Komitee Scholieren (LAKS) en was actief bij de scholierenstakingen en binnen Curriculum.nu. Hij werd nauw betrokken bij de besluitvorming over de annulering van de examens dit jaar. Naar aanleiding hiervan legden we hem een paar vragen voor, hieronder vindt u zijn antwoorden.

GEEN EXAMEN

'Als bestuur van het LAKS zagen wij dat er een besluit over de examens moest worden genomen. In het weekend voor de besluitvorming wisten wij door middel van een enquête tienduizenden middelbare scholieren te peilen. Daaruit bleek dat slagen op schoolexamencijfers de meest populaire optie was. Uiteindelijk heeft de minister met alle betrokken partijen individuele gesprekken gevoerd, zo ook met het LAKS. Op grond daarvan is hij tot de conclusie gekomen dat er te weinig draagvlak was om de eindexamens door te laten gaan. Uiteindelijk is het besluit de examens te schrappen in onderling overleg genomen. Ons voorstel de schoolexamencijfers als

eindcijfers te laten gelden werd geaccepteerd. Wij zijn blij dat de minister ons echt als volwaardige gesprekspartner ziet in deze crisistijden en uiteindelijk tot dit besluit is gekomen.

We hebben er wel over gedacht voor te stellen iedereen een diploma te geven, zoals ook in 1945 gebeurde.* Drie dingen hielden ons echter tegen. Ten eerste willen we geen generatie met *coronadiploma's* de wereld insturen. Als iedereen het cadeau zou krijgen, zet men vraagtekens bij de waarde ervan. Ten tweede verwerkt elke school het merendeel van de centraal examenstof toch in de schoolexamens, al zult u [= de vragensteller] wel gelijk hebben dat dit officieel niet de bedoeling is. We weten dat het gemiddelde schoolexamencijfer meestal aardig overeenkomt met het gemiddelde centraal examencijfer. Het schoolexamencijfer als basis voor het diploma is dus best wel een goede maatstaf voor iemands kennen en kunnen. Ten slotte wil je geen leerlingen naar het vervolgonderwijs sturen die daar nog niet klaar voor zijn. Die kunnen daar vastlopen, zeker leerlingen met zware onvoldoenden.

Het blijft een overmachtsituatie, het liefst hadden we deze crisis niet gehad en gewoon examen gedaan. Vanwege het virus kan dat niet en dus moet je kiezen voor de beste van alle slechte opties.

GEEN FEEST

Uit een LAKS-enquête onder 43.000 leerlingen blijkt dat 74 procent van de leerlingen gewoon onderwijs meer waardeert dan digitaal onderwijs. Ze missen het contact met klasgenoten, het sociale aspect. Daarnaast maken de reacties duidelijk dat er te weinig persoonlijk contact is van docent naar leerling, waardoor digitaal onderwijs daadwerkelijk afstandelijk wordt. Daarnaast geven sommige scholieren aan geen prettige of veilige leeromgeving thuis te hebben. Naar school gaan vormt voor deze groep juist een uitweg, die nu is weggefallen. Nu moeten ze lange tijd in die minder goede leeromgeving zien te functioneren.

prees hij: "Ik vind het ongelooflijk waanzinnig wat hier is neergezet, het overtreft mijn stoutste verwachtingen en geeft me hoop".

LAKS

Lossie: 'Als enige mocht ik mezelf spelen. Als voorzitter van het LAKS onderbouwde ik dat het stemrecht bij 16 jaar moet ingaan, zoals in Oostenrijk al lang het geval is en daar prima functioneert. Het gaat om een serieus actiepunt van het LAKS. De premier had het er lastig mee, want ik had me er grondig in verdiept. Hij liet weten er geen voorstander van te zijn.

Demonstrerende leerlingen zorgden voor een even passende als prachtige afsluiting met als motto *Vote Rebellion*. Zij eisten het woord op en zetten daarna een door leerlingen gecomponeerd protestlied in dat al gauw massaal werd meegezongen: "De babyboomers staan op de rem, geef de jongeren nu eens een stem". De premier zong en danste spontaan mee. Maatschappijleer kan leerlingen in vuur en vlam zetten'. ♦

We hebben veel blije scholieren gehad naar aanleiding van het nieuws. Wel balen sommigen omdat ze nu zouden zakken. Voor deze leerlingen hebben we geregeld dat ze extra herkansingen krijgen en misschien toegang tot staatsexamens, voor kleine groepen.

Ook is er een groep die het jammer vindt dat examenreizen, examenfeestjes en dergelijke niet doorgaan en dat ons verwijten. Bij de beslissing die we met de minister hebben genomen speelde dat geen rol. Het blijft überhaupt de vraag of je kunt reizen of een feestje mag houden. Dat hangt helemaal af van de ontwikkeling van het virus. We moeten onze verwachtingen bijstellen, maar dat geldt niet alleen voor ons. Het missen van een examenfeestje staat vanzelfsprekend in geen verhouding tot het leed dat zich nu in ziekenhuizen en bij getroffen families afspeelt.'

* In juni 1945 kreeg iedereen een diploma die een jaar eerder naar de examenklas was bevorderd. Van enig nadelig effect is nooit melding gemaakt. Alleen leerlingen die zelf lid van een nazi-organisatie waren geworden werden uitgezonderd (zo zou men nu leerlingen kunnen uitsluiten die anderen bespuwen).

STEF

GROTE WOORDEN

Het lastige aan deze column is dat er tussen moment van schrijven en distributie ongeveer zes weken zitten. Een lekker actueel scherpe column zit er vaak niet in. Zelfs met de week extra, die ik van de eindredacteur krijg, is het maar moeilijk te voorspellen waar we het in Nederland over een week of vijf over zullen hebben. Tsja. Hoe anders is de wereld nu.

Ik heb wel een idee waar ik over een week of vijf zit: thuis. Ik heb ook nog wel een idee waar we het dan over hebben: 'de grootste crisis sinds de Tweede Wereldoorlog'. Ook dan zijn het nog 'bijzondere', 'bizarre', 'onwerkelijk', 'ongekende' of 'spannende' tijden, of zoals de kapper om de hoek het met een briefje op de deur zegt: 'Door deze horrorsituatie kan ik u niet knippen'. Ja, beste mensen: 'er wordt geschiedenis geschreven' en met deze grote woorden verdwijnt de waan van de dag wat verder naar de achtergrond. Ook wel eens lekker.

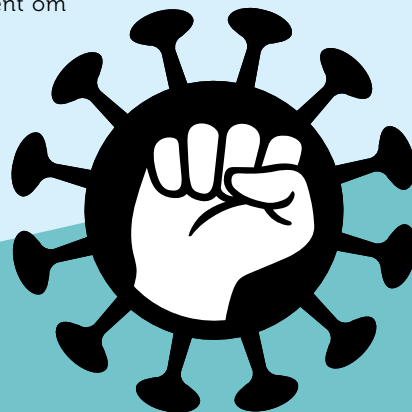
De pauzeknop van de wereld lijkt ingedrukt. Even geen strijd tegen de klimaatontkenners, geen Brexit-onderhandelingen, geen gemor over die maximale 100 kilometer per uur en we zijn nog steeds *#trotsopdeboeren*, maar nu delen we die trots met de *#heldenvandezorg*. Televisiemaken kan ook bijna niet meer, dus voorlopig ook even geen last van Gordon, André, Bridget of Wendy, en wanneer je een beetje afstand van de dagkoersen van het RIVM neemt is de wereld een stukje vrediger. Er lijkt zelfs een serene rust over Nederland te zijn gevallen. We zitten allemaal hetzelfde schuitje, laten we er dan maar het beste van maken.

Mark Rutte noemt ons structureel een 'volwassen democratie' met 'trotse mensen'. Grote woorden. In eerste instantie dacht ik dat de minister-president het zei om een lange neus naar andere landen te trekken. Nederland wil nog wel eens onhandig uit de hoek komen. Maar als je kijkt naar al die initiatieven die in korte tijd uit de grond worden gestampt, dan denk ik dat hij gelijk heeft. De neuzen staan dezelfde kant op. Overheid en burgers hebben vertrouwen in elkaar en daarom houden we ons allen netjes aan de afspraken. Zo hoeven we er zelfs in deze omstandigheden geen politiestaat van te maken.

En als we, over een week of vijf, hopelijk een einde aan de coronacrisis in Nederland zien komen, dat we er dan ook voor zorgen dat we solidair en eendrachtig de gevolgen dragen en oplossen. Als deze column tegen die tijd nog niet door de actualiteit is ingehaald, durf ik de woorden van de minister-president om te draaien.

We zijn een trotse democratie met volwassen mensen. ♦

STEF VAN DER LINDEN
(*maatschappijleer.net*)

VAKGENOTEN OVER LEREN OP AFSTAND

HET DIGITALE KLASLOKAAL

'We zullen met elkaar moeten zoeken naar het nieuwe normaal, in de anderhalvemetersamenleving,' aldus premier Mark Rutte in een van zijn persconferenties van de afgelopen maand.¹ Welke invloed hebben de nieuwe regels op onze samenleving en op de invulling van ons vak?

MARIAN VAN DEN BERGE

Docent maatschappijleer Marco Veldman beschouwt 'het nieuwe normaal' als een mooi voorbeeld waarin leerlingen zich bij maatschappijwetenschappen kunnen verdiepen door kernconcepten als gereedschap te gebruiken en tegelijk wat aan sociale psychologie op te doen. Veldman is een van de docenten die aan het woord komt over de manier waarop we het digitale klaslokaal inrichten. Discussiëren via een Zoom-les of een gespreksopdracht opgeven via Facetime. Is lesgeven op afstand een boost voor onderwijsinnovatie of een slagveld vol digitale blokkaden? Hoe ervaren docenten maatschappijleer het online lesgeven? *M&P* vraagt aan een vijftal docenten maatschappijleer welke digitale middelen zij tijdens het coronatijdperk inzetten.

FROUKE DE WIJS WERKT ALS DOCENT MAATSCHAPPIJLEER OP HET CANISIUS COLLEGE IN NIJMEGEN. DAARNAAST IS ZIJ VAKDIDACTICUS MAATSCHAPPIJLEER AAN DE RADBOUD DOCENTEN ACADEMIE.

Welke adviezen/tips over afstands- onderwijs kun jij docenten maatschappijleer geven?

'Ook online is het mogelijk om interactieve en activerende lessen maatschappijleer te geven. Het zou jammer zijn als er alleen klassikale uitleg wordt gegeven. Leerlingen hebben in deze tijd volgens mij juist behoefte aan prikkelende lessen die hen uitdagen. Zo is het heel goed mogelijk om aan de hand van stellingen met elkaar in gesprek te gaan. Laat leerlingen bijvoorbeeld een duimpje in beeld plaatsen als ze het met de stelling eens zijn en laat ze vervolgens op elkaar reageren.'

Kun je een aantal voorbeelden geven van thuisopdrachten die goed bevallen?

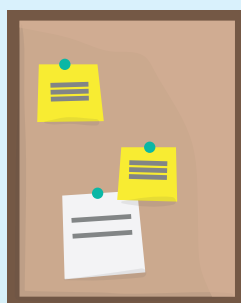
'Voor havo- en vwo-4 heb ik een les over de coronacrisis en de verzorgingsstaat gemaakt en deze via Zoom gegeven. Ik heb de drie pijlers van de verzorgingsstaat (onderwijs, gezondheidszorg en sociale zekerheid) aan ontwikkelingen rondom het coronavirus gekoppeld. Leerlingen hebben hier korte krantenartikelen over

gelezen en er vragen over beantwoord die we daarna samen hebben besproken. Door actuele artikelen te gebruiken, blijft de les ook de komende tijd nog up-to-date. Het is leuk om te zien dat bij leerlingen de stof over de verzorgingsstaat veel meer gaat leven nu zij al die ontwikkelingen, zoals het sluiten van de scholen, om zich heen zien gebeuren.'

Hoe is jouw ervaring tot op heden met de thuislessen maatschappijleer?

'Over het algemeen ben ik positief verrast over het online lesgeven. Maatschappijleer is voor mij normaal gesproken een vak waarbij voor een activerende werkvorm geregeld met de tafels wordt geschoven, dus het was even zoeken naar manieren om de les digitaal vorm te geven. Ik merk echter dat er best veel mogelijk is en dat leerlingen deze andere manier van lesgeven snel oppikken. Het blijft natuurlijk wel gek om de leerlingen niet meer in het echt te zien. Even iemand in de gang aanspreken is er niet meer bij, dus het contact moet je heel bewust opzoeken. Dat is wel even wennen.'

**KARIN PEUSSENS IS DOCENT
MAATSCHAPPIJLEER OP HET
PAX CHRISTI COLLEGE IN DRUTEN
EN GEEFT DAAR MAATSCHAPPIJLEER
AAN HAVO-4 EN VWO-5.**

Zie jij afstandsonderwijs als mogelijk toekomstscenario?

'Ik denk dat scholen en docenten er tot nu toe alles aan hebben gedaan om hun leerlingen zo goed mogelijk les te geven en volgens mij zijn er heel veel mooie dingen ontstaan. Toch denk ik dat de waarde van maatschappijleer er voor een groot deel uit bestaat dat we echt contact met elkaar hebben, elkaar in de ogen kijken, onze mening geven en naar elkaar luisteren. Dat we naast iemand zitten met hele andere ideeën, maar toch samenwerken. Dat is niet door afstandsonderwijs te vervangen. Wel denk ik dat we hebben geleerd dat ICT veel mogelijkheden biedt en ik hoop dat we die blijven gebruiken als de scholen weer open zijn.'

Wat wil je verder nog kwijt?

'Ik vind het mooi om te zien hoe leerlingen verantwoordelijkheid voor hun eigen leerproces nemen nu de scholen dicht zijn. Leerlingen doen hun best om alles bij te houden en zijn blij als ze via Zoom contact met elkaar en de docent hebben. Dat maakt me als docent trots.'

Hoe vul jij het afstandsonderwijs in?

'Nou, eigenlijk is de coronacrisis de enige reden hiervoor, maar ik heb wel het onderwijsprogramma aangepast. Er stond een actualiteitentoets in het Programma voor Toetsing en Afsluiting, maar ik heb deze veranderd in een opdracht waarbij leerlingen een nieuwsdagboek bijhouden en zelf een krant maken met de website nieuwstool.nl (Nieuws in de klas). Hiermee hoop ik ze wat grip te geven op de gebeurtenissen om hen heen, hen met hun ouders in gesprek te laten gaan en hen onderscheid te laten maken tussen zinnig nieuws en nepnieuws.'

Welke adviezen kun jij docenten maatschappijleer over afstandsonderwijs geven?

'Dat vind ik lastig, omdat ik er zelf ook nog maar kort mee bezig ben. Ik denk wel dat het bij afstandsonderwijs (nog meer) van belang is om bij de belevingswereld van de leerlingen aan te sluiten, omdat ze in deze situatie minder sturing krijgen en misschien lastiger zijn te motiveren. Ook is het denk ik goed om opdrachten in kleine deelopdrachten op te knippen en die steeds apart in te leveren. Zo houden docenten en leerlingen meer zicht op de voortgang.'

Hoe is tot op heden jouw ervaring met de thuislessen maatschappijleer op middelbare scholen?

'De sectie maatschappijleer op mijn school is klein (twee personen); ik denk dat dat voor meer maatschappijleerdocenten geldt. Daardoor vind ik het wel lastig om zicht te houden op wat er schoolbreed gebeurt. Verder zijn de digitale systemen soms overbelast. Dat zal ook vast voor meer collega's gelden, maar iedereen probeert er echt het beste van te maken.'

Zie jij afstandsonderwijs als mogelijk toekomstscenario?

'Ik denk dat deze crisis een boost aan onderwijsinnovatie geeft. Veel dingen die docenten niet wilden of konden, lukken nu ineens wel, zoals het uit handen geven van regie en leerlingen meer autonomie geven. Hopelijk zullen de positieve dingen behouden blijven, zodat de docent steeds meer een coach wordt in plaats van een zender van informatie. Voor maatschappijleer ligt dat wel iets anders. Ons vak heeft in mijn visie een belangrijke rol in burgerschaps- en meningsvorming van leerlingen.

Dat kan niet op afstand, daar heb je juist ontmoeting en interactie voor nodig. Persoonlijk zou ik het leuk vinden om me als docent steeds meer op dat stuk toe te leggen en de uitleg van de werking van ons politieke systeem aan een mooie app of programma over te laten.'

Welke digitale struikelblokken kom je tegen en welke voordelen brengt afstandsonderwijs met zich mee?

'Leerlingen kunnen met afstandsonderwijs gemakkelijker leren in het tempo, op de manier en op het tijdstip dat hen zelf het beste ligt. Ook zijn er goede methoden om te differentiëren. Dat kan positief zijn voor de resultaten en motivatie, maar zeker bij pubers zit hier een groot risico op verzaken.'

Wat wil je verder nog kwijt?

'Nu ik mijn eigen kinderen thuisonderwijs geef, merk ik dat het basisonderwijs op sommige vlakken al veel verder is qua digitale lesmethoden, die ook differentiëren. Dat is leuk om te zien!'

ALS DOCENT MAATSCHAPPIJVAKKEN
BIJ X11 MEDIA EN VORMGEVING
IN UTRECHT INVESTEERT
JENNIFER VAN DEN BROEK
VOLOP IN DIGITALE LESSEN.

Hoe vul jij het afstandsonderwijs in?

'Wij zijn een creatieve middelbare school waarbij kunst en cultuur elke dag inspireert. Dat vertalen wij als docent ook naar het afstandsonderwijs. Concreet houdt dit in dat wij altijd op zoek zijn naar creatieve manieren om lesstof over te brengen. Om deze reden heeft X11 de website www.maatschappijkunde.nl opgezet, zodat leerlingen altijd en overal op hun eigen tempo de lesstof kunnen verwerken. Op de website kunnen zij namelijk aan de hand van filmpjes de uitleg terugkijken en lezen wanneer zij behoefte aan wat extra instructie hebben. De website gebruiken we als aanvulling op de lessen die we geven. Nu de fysieke lessen vervallen doen we extra ons best om leerlingen door middel van digitale middelen te bereiken. Dat doen wij door les te geven met behulp van Teams, waarbij de docent uitleg geeft en leerlingen vragen kunnen stellen met behulp van chatvenster en/of door even hun microfoon open te zetten en een vraag te stellen. Daarnaast nemen we filmpjes op, waarin we bijvoorbeeld een oud eindexamen bespreken of proberen de lesstof met een dosis humor te maken zodat de kinderen geboeid blijven en we even met elkaar kunnen lachen. Deze filmpjes plaatsen we dan ook in het Teams-kanaal van ons vak.'

Welke adviezen/tips kun jij docenten maatschappijleer geven?

'Dit zijn de weken die leerlingen zich later

zullen herinneren van hun middelbare-schooltijd. Probeer de kinderen dan ook te blijven boeien. Zij lopen in dit digitale tijdperk vaak op ons voor. Haal inspiratie uit filmpjes van bekende vloggers en ga op zoek naar wat allemaal mogelijk is. Er is een rijk scala aan digitale tools waarvan je gebruik kunt maken. Deze situatie geeft ons juist de ruimte en tijd om hierin te innoveren en onszelf te ontwikkelen. Zo heb ik mezelf bijvoorbeeld aangeleerd om video's te monteren in Premiere Pro CC, een mooie vaardigheid waaraan ik de rest van mijn carrière iets zal hebben. Benut dus deze kans! Verwacht tegelijkertijd ook niet meteen te veel. Het is voor iedereen wennen, voor ons als docent, maar zeker ook voor de leerling. Het vraagt nogal wat van de zelfregulatie van leerlingen. Houd ook rekening met kwetsbare kinderen: niet iedereen heeft digitale middelen tot zijn of haar beschikking, niet iedereen heeft een veilige thuisbasis en niet iedereen komt thuis tot goed werken omdat er bijvoorbeeld teveel afleiding is.'

Kun je een aantal *good practices* van thuisopdrachten beschrijven?

'We nemen nu zelf filmpjes op met extra uitleg en van de bespreking van examens. Voor andere klassen bedenken we wel creatieve opdrachten. Zo laten we leerlingen vlogs maken, geven we ze challenges (bedank hulpverleners op een creatieve manier, speel een online game met zo veel mogelijk leerlingen enzovoorts), laten

we hen zelf een (les)instructiefilmpje over de lesstof opnemen waarin zij andere leerlingen uitleg geven en proberen we bijvoorbeeld te regelen dat politici tijdens een videoles een keer inbellen.'

Hoe is jouw ervaring tot op heden met de thuislessen maatschappijleer?

'Overwegend positief. Ik merk dat de meeste leerlingen in beeld en goed te bereiken zijn. Er is echter ook een handje vol leerlingen waarvoor deze snelle omschakeling naar digitaal lesgeven lastig is en het niet altijd lukt om bijvoorbeeld de opdrachten tijdig af te ronden en in te leveren.'

Zie jij online lesgeven als mogelijk toekomstscenario?

'Deels. Het kan een mooie aanvulling op het fysieke onderwijs zijn; in het algemeen door materiaal te digitaliseren, maar denk bijvoorbeeld ook aan eindexamenjaar leerlingen. Hoe mooi zou het zijn als we tijdens hun examens onszelf voor vragen dagelijks een uurtje beschikbaar zouden stellen? Helemaal op afstandsonderwijs overgaan lijkt me niet wenselijk: er zullen altijd kwetsbare groepen kinderen zijn die thuis niet goed tot leren komen. Daarnaast is persoonlijk contact ook erg belangrijk; tussen docent en leerling, maar ook tussen leerlingen onderling. Naast een educatieve omgeving vervult de school natuurlijk ook een belangrijke pedagogische en sociale functie.'

Welke digitale struikelblokken kom je tegen en welke voordelen zijn er?

'De bandbreedte van de servers lijkt niet altijd groot genoeg. Magister bijvoorbeeld is deze weken slecht te bereiken. Dat is soms lastig. Ik zie ook voordelen: leerlingen hebben meer rust en ruimte om hun eigen dag in te delen en op hun eigen, gepersonaliseerde manier tot leren te komen. Het brengt veel vindrijkheid met zich mee voor zowel de docent als de leerling. Gebruik deze kans voor zelfontwikkeling en innovatie voor ons mooie vak!'

VERVALLEN VAN CENTRALE EXAMENS

Scholieren en docenten werken thuis en door de coronacrisis zijn nu ook de centrale eindexamens geschrapt. Dit brengt in onderwijsland de discussie op gang of ze echt nodig zijn. Is een centraal eindexamen een eerlijke kennismeting of gemakkelijk misbaar?

Vakgenoot Bart van Welzenis van het Bonaventuracollege in Leiden geeft aan dat hij het schrappen van de centrale examens voor maatschappijwetenschappen een zegen vindt, omdat hij aan de hand van een eindessay beter kan zien wat zijn leerlingen met de transfer naar hogere denkvaardigheden kunnen. Hij verwoordt dit als volgt: 'Hoe goed kunnen ze analyseren, evalueren en creëren met wat ze in de afgelopen jaren hebben geleerd en wat er in de wereld om hen heen gebeurt?'

De genoemde vaardigheden komen volgens Van Welzenis veel te weinig aan bod. Hoe ervaart u het schrappen van de centrale examens? Bent u voor afschaffen of heeft u andere suggesties? Laat het ons weten en stuur een e-mail naar m5p@prodemos.nl.

WE VERVOLGEN ONZE VRAGEN MET **MATTHIJS VAN GESTEL**. HIJ IS DOCENT MAATSCHAPPIJLEER EN MENS EN MAATSCHAPPIJ EN TEVENS COÖRDINATOR ONDERZOEK OP 2COLLEGE JOZEFMAVO IN TILBURG. DIT HOUDT IN DAT HIJ ONDERWIJSONTWIKKELINGEN EN ONDERZOEK IN DE SCHOOL VERBINDT EN DAARBIJ ONDERSTEUNING AAN DE COLLEGA'S EN STUDENTEN BIJDETT.

Wat heeft jou, los van corona, ertoe aangezet om het afstandsonderwijs op te zetten?

'Ik ben daar vooral mee begonnen om verbinding tussen leerlingen te kunnen leggen en binding met mijn leerlingen te kunnen (be)houden. Ik heb de afgelopen weken oprecht mijn leerlingen gemist, omdat ik eerder al een week op RIVM-advies thuis was vanwege een stevige hoest. Het zijn angstige dagen en leerlingen vinden het alleen al prettig dat er een stukje in hun leven nog wél hetzelfde is. Afstandsonderwijs blijkt goed mogelijk, hoewel ik er geen voorstander van ben om daar in mijn lessen een groot element van te maken. Ik ben van mening dat de relatie docent-leerling en leerling-leerling de belangrijkste factor is voor het slagen van het voortgezet onderwijs. Als dat stukje wegvalt, dan wordt er, denk ik, nog maar heel weinig geleerd. Het lijkt nu misschien dat we die relatie ook op afstand kunnen behouden, of zelfs opbouwen, maar ik denk dat dan vergeten wordt dat we die relatie al bijna een heel schooljaar hebben kunnen opbouwen. We starten met een voorsprong. We plukken nu de vruchten van die opgebouwde relatie. Ik vraag me af of dit ook zo had gewerkt (want het werkt echt heel goed op dit moment) als we er het schooljaar mee waren begonnen.'

Welke adviezen/tips over het online onderwijs kun jij docenten maatschappijleer geven?

'Ik werk veel met groepsopdrachten waarbij leerlingen op afstand met elkaar moeten overleggen en samenwerken. Dat stimuleert ze in het maken van contact, ook als dat niet fysiek kan. Ik gebruik

livestreams om uit te leggen en om feedback te geven op de producten die ze maken. Ook las ik vragenuurtjes in en houd ik persoonlijke chatsessies met leerlingen. Mijn tip is: probeer, ondanks dat je misschien wel aan een hele klas lesgeeft, de conversaties te beperken door deze in kleinere groepen te doen. In een programma zoals Office365 Teams kan dat bijvoorbeeld door de microfoon en de camera te *muten* van iedereen die op dat moment niets hoeft te zeggen. Alles staat en valt echter bij de spelregels die je vooraf met elkaar afspreekt. Liefst doe je dat schoolbreed, maar ook op vakniveau. Als de regels helder en voor iedereen hetzelfde zijn, dan kan er heel veel worden bereikt en er ook veel (les)opbrengst zijn. Toch vind ik op dit moment het contact belangrijker dan de opbrengst. De situatie is er niet naar. Geniet daarom vooral van het samen zijn met je leerlingen, stel ze gerust en maak contact met ze. Die cijfers komen later wel weer. Sowieso vind ik cijfers niet zo belangrijk, maar dat is een ander verhaal.'

Kun je een aantal *good practices* van thuisopdrachten beschrijven?

'De opdracht die ik deze week via Office365 Teams ga uitdelen, is een opdracht waarbij ze een spel moeten ontwerpen. Ze stellen daarbij eerst een leerdoel en een vaardigheidsdoel op, waarmee ze later een reflectie schrijven. Leerlingen moeten het spel in een groep maken. Dat vereist ook dat zij via eigen kanalen op afstand overleggen en taken verdelen. De uitkomst is geheel vormvrij, zolang het een origineel spel is. Zo kan een groep een videospel maken, een digitaal spel,

een inlevingsspel of een kaartspel. Ze doen wat mogelijk is. De inhoud is echter niet vrij. Het spel moet over het thema Relaties gaan en in die zin ook leerzaam zijn voor de speler van het spel. In de livestreams geef ik daarom de komende lessen uitleg over het thema en heb ik tijd om vragen daarover te beantwoorden.

De leerlingen leveren na een x-aantal weken een eerste poging in. Op basis daarvan krijgen ze feedback om het spel te kunnen verbeteren en schrijven zij een eigen reflectie die ook meetelt. De feedback krijgt vorm aan de hand van een beoordelingsrubric die tevens als beoordelingsformulier fungeert. Ik noteer aan de hand van de eisen per onderdeel - die op het stappenplan in de opdracht zijn gebaseerd - of daaraan voldoende, onvoldoende of goed is voldaan. Vervolgens wordt het feedbackgesprek per groep met de leerlingen gevoerd, terwijl de klas (via de livestream) meeluistert. Pas bij de tweede poging volgt een definitieve beoordeling. Normaliter zouden leerlingen in het klaslokaal elkaars spellen spelen en elkaar peerfeedback op de eerste poging geven, maar door de huidige omstandigheden gaat dat helaas niet. Vervolgens kom ik volgens een eigen uitgedacht staffeltje, waarin ik de eerste poging en de tweede poging en de beoordeling van de reflectie meetel, tot een cijfer.

Ik werk al enige tijd op deze manier effectief formatief en tegelijkertijd gedifferentieerd met mijn leerlingen. Elke opdracht is weer net even anders. Er zijn inlevings-, knutsel-, video-, discussie-, schrijf- en ook individuele bonusopdrachten om extra punten mee te kunnen scoren. Je kunt het zo gek niet bedenken of ik heb er

een element van in een opdracht zitten. Ik ontwerp die opdrachten allemaal zelf en geef de leerlingen heldere stappenplannen bij de opdrachten die bij de lesstof en de actualiteit aansluiten. Het mag geen verrassing zijn dat ik in het begin voornamelijk bezig ben met attitudevorming en een relatie op te bouwen om mijn leerlingen zover te krijgen dat ze de verantwoordelijkheid nemen om die opdrachten ook echt goed te maken en tijdig in te leveren. In het begin werd ik door collega's voor gek verklaard dat ik door tien klassen opdrachten liet inleveren. Hoe vaak ik niet heb gehoord dat vmb'o'ers daar de discipline niet voor hebben. Ik kan echter verzekeren dat dat snel verandert als je eenmaal bezig bent. Zolang je maar duidelijk bent en er altijd consequenties (positief en negatief) aan verbonden zijn, dan zijn leerlingen echt wel bereid om ervoor te werken en zich aan de spelregels te houden.'

Hoe is je ervaring tot op heden met de thuislessen maatschappijleer?

'Het gaat goed, maar ik mis wel de discussies, het reageren op elkaar en het scherpe van een *echte* les. Als docent maatschappijleer is dat toch wat je eigenlijk het liefst doet. Gelukkig liep ik erg vooruit op de laatste onderwijsontwikkelingen en had ik al een werkend systeem dat ook op afstand vorm te geven is. Dat is toch een beetje mijn redding geweest en ik ben erg blij dat ik al bergen eigen materiaal had liggen dat ik, ook digitaal, direct kon inzetten. Het was voor mij een kwestie van wat knip- en plakwerk. Toen de scholen dichtgingen kon ik direct al mijn lessen al via Teams draaien.'

Wil je verder nog iets kwijt?

'Ik hoop dat mijn collega's lezen hoe gelukkig mij deze manier van lesgeven maakt en dat het, met een beetje goede wil en een omgeving die je het vertrouwen geeft, echt te doen is. Wees niet bang voor wat er kan gebeuren (je bent er altijd nog zelf bij) maar wees bang voor wat je anders mist. Ik vind het leuk om in contact te komen met collega's die vragen over mijn werkwijze hebben, die ook zoiets willen opzetten en zich afvragen hoe ik ervoor heb gezorgd dat mijn directie en leiding dat goedkeurden. Ik heb een berg aan ervaring en ideeën die ik graag deel. Daarom wil ik de lezers vragen contact met mij op te nemen: gestel.m@2college.nl.'

MARCO VELDMAN IS DOCENT MAATSCHAPPIJLEER EN MAATSCHAPPIJWETENSCHAPPEN, SECTIELEIDER, LID VAN DE MEDEZEGGENSCHAPSRAAD EN AUTEUR/REDACTEUR BIJ SENECA BURGERSCHAP EEN BEZIG BIJ. ONDERWIJS HEEFT ZIJN HART.

Hoe vul jij het afstandsonderwijs in?

'Precies dat onderwijshart, de passie voor onderwijs, niet alleen voor mijn leerlingen maar ook voor de inhoud. Daarin zoek ik een balans tussen hulp bieden aan leerlingen en collega's op een inhoudelijk goed niveau, zonder me gek te laten maken door de onrust of mijn eigen perfectionisme. Pragmatisch blijven met passie is een constante uitdaging.'

Welke adviezen/tips kun jij docenten maatschappijleer geven?

'Ten eerste: laat je niet gek maken door jezelf, collega's, media, schoolleiders, leerlingen of ouders. We zijn in Nederland erg geneigd om het beste te eisen en dan te doen alsof dat de norm is. Ga ervan uit dat je tijd nodig hebt om alle nieuwe werkvormen en technologie goed in te zetten. Ik heb zelf een ICT-achtergrond en dan nog is het veel uittesten en eerlijk zijn als iets gewoon nog niet werkt. Soms faalt de techniek, zoals servers die overbelast zijn. Daar kun je zelf niets aan doen en is een gelaten houding dus raadzaam. Soms doen leerlingen hun best er niet voor en laten ze een kans liggen. Dat is hun verantwoordelijkheid. Leg het gewoon ook terug bij je teamleider als die nerveus wordt en het op jou afreageert. Geen paniekvoetbal! Neem de tijd die nodig is. Ten tweede - sorry voor de lange eerste tip - maak je ook niet afhankelijk van een of ander wondermiddel. Geen enkele tool, uitgever, beroemdheid of bedrijf in Silicon Valley heeft nu de oplossing. Wed op meerdere paarden en neem enkele beredeneerde initiatieven. Soms maak ik een foute keuze in het gebruik van een tool. Dan probeer ik gewoon iets nieuws. Laten we van elkaar en van onszelf accepteren dat fouten maken mag en laten we ervan leren.'

Hoe is je ervaring tot op heden met de thuislessen maatschappijleer?

'Nou, het gaat. Bij de beste leerlingen gaat

het heel goed en bij de slapste (qua initiatief en werkhouding) gewoon niet. Dit is net een katalysator. Dat vind ik niet erg: je krijgt wat je vraagt.'

Zie jij online lesgeven als mogelijk toekomstscenario?

'Nee, hoewel we natuurlijk met ons allen wel veel leren in korte tijd, moeten we die contactmomenten wel weer terugwinnen. Ik word altijd *zo blij* van het zien en spreken van leerlingen - en zij worden besmet met mijn enthousiasme. Ik heb drie zorgleerlingen en die zijn niet geholpen met alleen maar afstandsonderwijs. Ik heb daarom pas geleden maar eens een wandeling gemaakt en hoop dus niet op een echte lockdown. Dan vrees ik voor meer dan alleen coronaslachtoffers. Volgens mij zei de koning dat ook scherp: eenzaamheidsvirus. We moeten niet vergeten hoeveel schade dat met zich meebrengt. Als onderwijs bieden we immers meer dan alleen inhoud. Begrijp me goed: mijn eerste passie is de inhoud, maar mijn passie voor mensen is inmiddels net even groter. Dat gezegd hebbende zie ik ook echt wel enkele voordelen van afstandsonderwijs. Ik ken leerlingen die normaal snel overprikkeld zijn of die (soms letterlijk) overschreeuwd worden. Die kan ik nu persoonlijker aandacht bieden, althans vooral cognitief. Het is wel intensief voor de docent als je iedereen wilt bedienen. Dat brengt mij terug bij de tip: laat je niet gek maken, leg de lat tijdelijk wat lager.

En dat collega's dan veel meer met elkaar delen. Dat geeft een goed gevoel! We hebben elkaar nodig en tada... daar zijn we dan ook. Dat geeft veel energie.' ♦

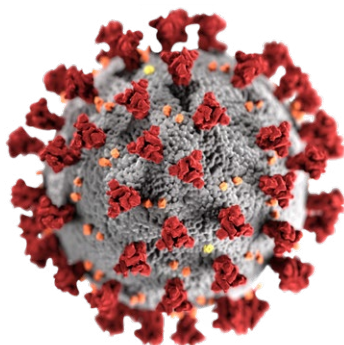
Noot

1. <https://nos.nl/artikel/2329866-1-5-meter-samenleving-als-nieuwe-normaal-blijf-updaten-en-wees-duidelijk.html>.

MAATSCHAPPIJLEER EN CORONA

De corona-app, anti-5G-activisme en nepnieuws. Deze en andere vraagstukken die tijdens de coronacrisis spelen komen ook terug in maatschappijleerlessen. *M&P* vroeg drie wetenschappers hoe docenten deze onderwerpen met hun leerlingen kunnen bespreken.

IVO PERTIJS

Het 2019 Novel Coronavirus: 2019-nCoV
(foto: Alissa Eckert, MS, Dan Higgins, MAMS)

‘HET IS ÉN ÉN, NIET ÓF ÓF’

Hoe plaats je corona-apps in toekomstige discussies over de inzet van apps door de overheid? *M&P* legde jurist Max Vetzo van de Universiteit Utrecht een aantal vragen voor. Vetzo is een van de auteurs van het boek *Algoritmes en grondrechten* (Boom juridisch, 2018).

Op het moment dat *M&P* contact met Max Vetzo opneemt, heeft het kabinet nog geen keuze voor een corona-app gemaakt. ‘Naar ik nu begrijp, streeft het kabinet naar twee apps: een “tracking- en tracing-app” die - via Bluetooth-signalen - aangeeft of een persoon in de nabijheid van een met corona besmet persoon is geweest en een app waarin gezondheid en coronasymptomen kunnen worden bijgehouden en met medisch specialisten wordt gedeeld. Grondrechtelijke risico’s zie ik vooral ten aanzien van de eerste app’, laat Vetzo in een e-mail weten. Hij vindt twee zaken in algemene zin van groot belang: ‘Er zijn meer grondrechten in het geding dan enkel het recht op privacy. Het gaat ook om het recht op non-discriminatie, het recht op vrijheid van vergadering en (potentieel) het recht op een eerlijk proces. Daarnaast zijn grondrechten niet absoluut. Wanneer daarvoor een goede reden bestaat mogen

zij worden beperkt. Bescherming van de volksgezondheid is zo’n goede reden, maar er moet wel aan strenge voorwaarden worden voldaan. Zo moeten beperkingen onder meer noodzakelijk zijn. De app moet dus echt effect hebben en de inzet daarvan moet *per definitie* proportioneel en tijdelijk zijn.’

Een app zoals de corona-app zou na de coronacrisis ook voor andere doeleinden kunnen worden ingezet. Aan welke voorwaarden zou een app in elk geval moeten voldoen zodat de grondrechten van Nederlandse staatsburgers niet worden geschonden?

‘De huidige discussie rondom deze apps spitst zich vooral toe op privacy. Met het recht op privacy wordt in de context van deze apps vooral gedoeld op het recht op gegevensbescherming/dataprotectie. De Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG) is het belangrijkste instrument om dit recht te beschermen. Het is haast onvermijdelijk dat de apps zogeheten “bijzondere persoonsgegevens” verwerken. Het gaat dan om gevoelige gegevens, waaronder gegevens over iemands persoonlijke gezondheid. Het is daarbij vereist dat data enkel voor specifieke doelen (en dus niet voor andere doelen dan de bestrijding van het coronavirus) mogen worden gebruikt, dat zo min mogelijk data worden verzameld, dat deze

worden geanonimiseerd (en dus niet herleidbaar tot individuele personen zijn) en dat de app per definitie tijdelijk wordt ingezet; slechts voor zover dat noodzakelijk is ter bestrijding van het coronavirus. Verplicht gebruik van de app is zeer problematisch. Wil het kabinet tot verplicht gebruik overgaan - volgens mij wil het dat ook niet - dan moet het aantonen dat er geen andere manier is om de volksgezondheid te beschermen dan door het verplichten van de app. Dat lijkt mij een lastige kwestie.

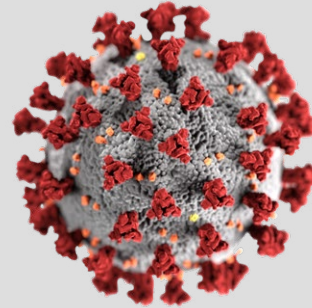
Door de focus op data en gegevensbescherming lijken we soms uit het oog te verliezen dat het recht op privacy meer omvat dan dat, bijvoorbeeld het recht op persoonlijke autonomie. Vooral het gegeven dat burgers door de trackingapp continu zouden kunnen worden gemonitord is zeer problematisch. Er zou zich hier een fenomeen voor kunnen doen dat we het “chilling effect” noemen, waarbij burgers hun gedrag aanpassen omdat zij zich ervan bewust zijn dat ze constant in de gaten worden gehouden. Dat noopt te meer tot minimale dataverzameling en tijdelijkheid. Ook andere grondrechten zijn in het geding en stellen daarmee eisen aan het gebruik van de app. Het gaat dan bijvoorbeeld om het recht op non-discriminatie. De app mag er niet toe leiden dat mensen worden gestigmatiseerd omdat het vermoeden bestaat zij corona hebben.

De andere kant van de medaille is dat iedereen van deze apps gebruik zou moeten kunnen maken. Vooral ouderen, migranten en mensen met een (visuele) beperking kunnen daartoe in verminderde mate in staat zijn. Ook zij moeten in staat worden gesteld de informatie die via de apps beschikbaar komt tot zich te nemen en deze apps te gebruiken. Daarnaast is het - onder meer wanneer mensen bezwaar willen maken tegen gebruik van de app en willen checken of de data wel juist worden verzameld en verwerkt - in het kader van het recht op een eerlijk proces van belang dat de app *open source* is. De werking daarvan moet inzichtelijk worden gemaakt. Wanneer op grond van de app de bewegingsvrijheid en vrijheid om met andere personen samen te komen worden beperkt, moet de noodzakelijkheid daarvan goed worden bezien. Met andere woorden: inbreuken op het recht op vrijheid van vereniging kunnen niet zomaar plaatsvinden. Het betreft dus een reeks aan mensenrechten en een reeks aan juridische waarborgen. Kort gezegd gaat het erom dat de app effectief moet zijn, anoniem, gebaseerd op minimale dataverwerking, vrijwillig, toetsbaar, transparant en tijdelijk.'

Tijdens de coronacrisis las ik regelmatig over de rol die bedrijven zoals Google kunnen spelen in de strijd tegen het coronavirus. Zo zouden zoektermen van internetgebruikers kunnen uitwijzen waar het virus (mogelijk) actief is. Daarnaast kan aan de hand van data worden vastgesteld waar het (te) druk is. Is onze huidige wetgeving bestand tegen deze ontwikkelingen?

'De grondrechten en wetgeving die ik hierboven kort aanstipte, bijvoorbeeld de AVG, worden gekenmerkt door hun flexibiliteit en brede reikwijdte. De inzet van nieuwe technologieën zal altijd moeten voldoen aan de eisen die op grond daarvan worden gesteld. In die zin is het huidige juridische raamwerk voldoende toegerust op het normeren van deze ontwikkelingen. Wel zal het altijd zo zijn dat de overheid specifieke maatregelen zal moeten rechtvaardigen en van een wettelijke basis zal moeten voorzien. Alleen dan kan worden beoordeeld of een bepaalde maatregel grondrechtelijke implicaties heeft en of deze gerechtvaardigd kunnen worden. De in de vraag genoemde toepassingen van technologie acht ik daarbij niet bijzonder problematisch, want anoniem en op groepsniveau gericht.

Het dilemma privacy versus veiligheid berust daarbij denk ik deels op een valse tegenstelling. In een veilige samenleving worden burgers niet alleen tegen ziekten zoals corona beschermd, maar ook tegen inbreuken op grondrechten zoals privacy. Wel zien we dat in het huidige politieke debat deze twee verworvenheden tegenover elkaar worden gezet. De toon is: we moeten iets van onze grondrechten inleveren om de veiligheid te borgen. Mijn reactie daarop is dat het een het ander niet uitsluit. We moeten het coronavirus indammen en onze grondrechten waarborgen. Het is én én, niet óf óf.'

'AANHALEN VAN VOORBEEDEN WERKT VAAK KRACHTIG'

Marietje Schaake is directeur internationaal beleid bij het Cyber Policy Center van Stanford University. Voor M&P beantwoorde de voormalige D66-Europarlementariër een aantal vragen over de corona-app, het delen van medische dossiers en anti-5G-activisme.

In de media sprak Marietje Schaake zich kritisch uit over de corona-app die in ontwikkeling was. 'Met veel overtuiging tekende ik *Veilig en Gezond* (www.veiligtegen corona.nl) en onderschreef ik de brief van academici', laat Schaake per e-mail weten. Tijdens de coronacrisis ontstond op een zeker moment ook discussie over het delen van medische informatie van coronapatiënten. *M&P* vroeg aan Schaake welke rol docenten maatschappijleer kunnen spelen als het gaat om het informeren van jonge burgers over deze ontwikkeling. Schaake: 'Het aanhalen van voorbeelden werkt vaak krachtig. Denk aan de gebruikersvoorwaarden van sociale mediabedrijven, voorbeelden van jongeren die informatie en data deelden en hier spijt van of zelfs problemen mee kregen. Wie zijn er kwetsbaar in de maatschappij als hun privacy niet is beschermd? Zijn er voorbeelden te bedenken wanneer je wel iets te verbergen hebt? Naast het informeren van jonge mensen is het belangrijk dat beleid en wetgeving voor heldere kaders zorgen. Het is als individu niet altijd mogelijk om alle gevolgen te overzien van het één keer op "oké" klikken op een knop voor het accepteren van gebruikersvoorwaarden'.

Gedurende de coronacrisis stichtten anti-5G-activisten brand bij zendmasten. Hoe zouden docenten moeten reageren als leerlingen dit soort activisme ter sprake brengen?

Schaake: 'Brandstichting en geweld zijn nooit acceptabel. Het anti-5G-voorbeeld laat wel helder zien dat desinformatie verdere gevolgen kan hebben dan alleen een *post* op sociale media met bijvoorbeeld de claim dat de aarde plat is. Het aanklaarten van desinformatie, betrouwbaarheid van nieuws, bronnen natrekken, voorkomen dat je wordt gefopt; "het zijn brede thema's die hopelijk ruimte in de les krijgen. Het programma *Lie Detectors* maakt slimme onderwijsprogramma's over dit thema. Een oefening in het maken van het bericht dat niet juist is, kan leerlingen laten zien hoe gemakkelijk dat eigenlijk gaat. Het aanklaarten van de motieven die kunnen bestaan, zoals geld afhandig maken of geopolitieke motieven, kan ook helpen bloot te leggen hoe mechanismen achter desinformatie werken'.

Een bekend beeld in coronatijd (foto: ANP Bart Maat)

‘BESPREEK DE AARD VAN DE CLAIM’

Hoogleraar rechtspsychologie Eric Rassin schreef het boek *Alternatieve feiten - de psychologie van nepnieuws* (Scriptum, 2018). Met *M&P* deelde hij zijn visie over hoe docenten in tijden van corona met nieuws en nepnieuws om moeten gaan.

Dagelijks verschijnen er nieuwsberichten over het coronavirus. Waar moet je op letten bij wetenschappelijk nieuws?

‘Dat hangt af van welke fouten je wilt vermijden. Als het gaat om mensen die expres nep-wetenschappelijke informatie verspreiden, is een goede remedie om het kanaal te checken. *NOS.nl* is iets langzamer, want dit medium controleert iets beter voordat ze publiceert dan *NU.nl* dat doet. Kranten zijn ook veelal oké. Facebook en andere sociale media hebben nul waarde en zijn hoogstens interessant als inspiratie in de zoektocht naar het oorspronkelijke bericht. Maar zelfs gedegen media kunnen wetenschappelijke resultaten verspreiden die niet helemaal waterdicht zijn, omdat het betreffende onderzoek niet sluitend was opgezet. De beste waarborg is dat het onderzoek de vraag zodanig heeft vertaald dat er een controlegroep was. “Gisteren viel een persoon uit een 5G-mast en die had ook nog corona”, is niet sterk. “Mensen die in een straal van x-meter van 4G-masten wonen hebben 5 procent kans om corona op te lopen, terwijl het gemiddelde in Nederland 3 procent is”, is sterker, omdat hier sprake is van een vergelijking. Beide voorbeelden heb ik

overigens verzonnen. Dus: selecteer de bron en probeer zelf na te denken over de aard van de informatie. Een existentiële stelling versus een experimentele toetsing van een universele stelling.’

Hoe moeten docenten en leerlingen met de grote hoeveelheden informatie omgaan?

‘Ik zou wel adviseren om bronnen te selecteren. Geen sociale media, maar alleen traditionele massamedia die als hoofddoel nieuwsverspreiding hebben. Dan ben je nog niet 100 procent beschermd, maar dat is toch utopisch.’

Welke tip heeft u voor docenten als anti-5G-activisme in de les ter sprake komt?

‘Ik weet niet of middelbare scholieren hier al aan toe zijn, maar wat bij studenten soms helpt is om de aard van de claim te bespreken. Laat scholieren samen nadenken over wanneer iets is bewezen. Leidt 5G echt tot corona als één persoon 5G en corona heeft? Hoe zeker kunnen we dan zijn? Kan het toeval zijn? Kun je corona hebben zonder 5G en andersom? Wanneer zijn we optimaal zeker? Laat ze ook bespreken wat *the worst primary errors* zijn. Daarbij helpt het als het henzelf iets kost. Is één zieke patiënt voldoende om 5G niet te doen, met als resultaat dat ze na de zomer niet meer kunnen internetten, omdat ons nationale netwerk te traag is (ingehaald door de techniek)? Ben je bereid om 100 euro aan een goed doel over te maken als je onterecht besluit dat 5G slecht is? Is het gevaar van 5G groot genoeg, om nooit meer te internetten? Enzovoort.’ ♦

WELKOM IN NEDERLAND HEROPVOEDINGSLAND

BEPAAAL JIJ DAT?

In tijden van corona worden we radicaal heropgevoed door de overheid en door elkaar.

VINCENT DE GEUS

Overheden socialiseren hun burgers. Zo zijn we in Nederland minder gaan roken, bellen we niet meer op de fiets en zullen we de komende jaarwisseling minder losbandig met vuurwerk omgaan dan we eerder gewend waren. Zelden socialiseerden overheden ons echter zo sterk en zo snel als in het coronatijdperk. Waar we eerder dachten dat vrije burgers in een democratische rechtsstaat niet massaal konden worden opgesloten, bleek dit toch mogelijk te zijn toen de eerste coronabestemmingen in Nederland eenmaal waren vastgesteld.

DEMOCRATISCHE RECHTSSTAAT

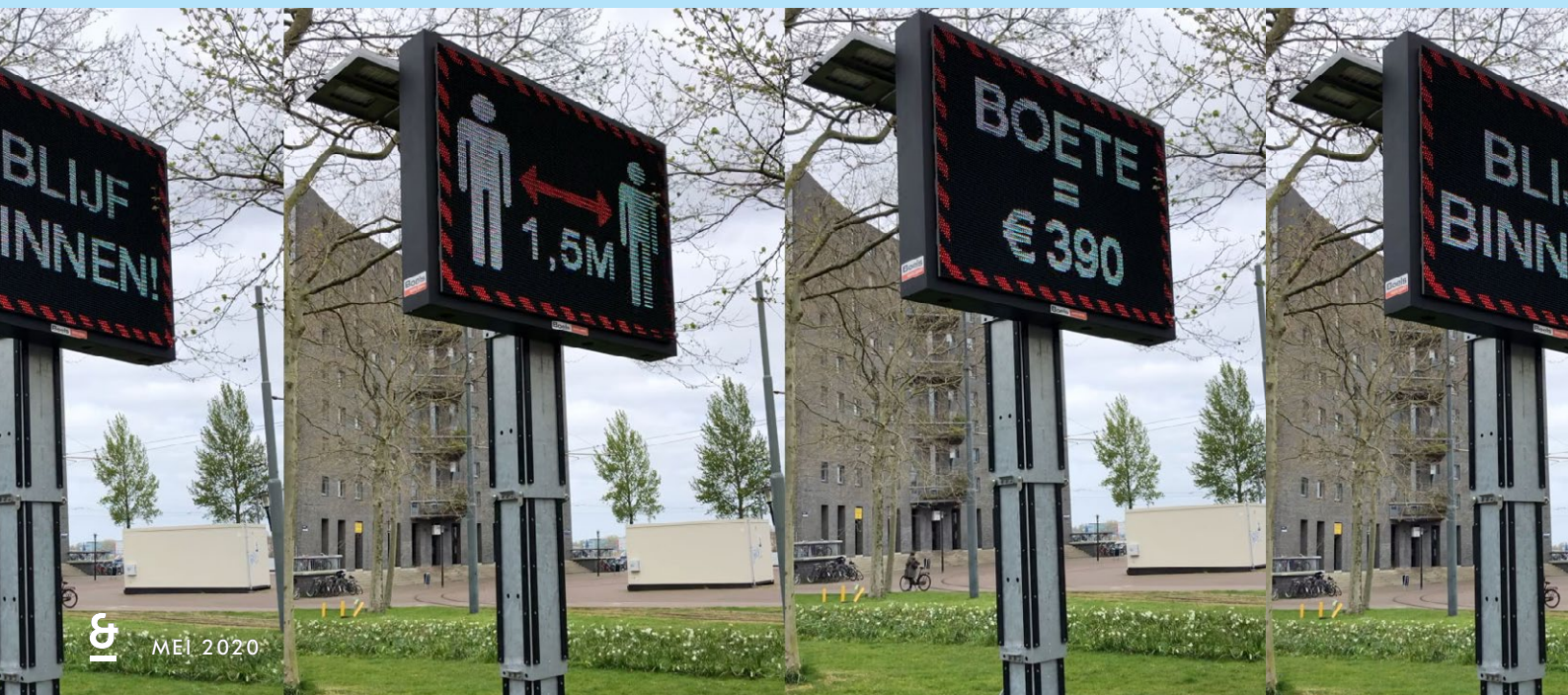
Afgelopen januari sijpelde het eerste nieuws door over een vreemd virus in China. Enkele dagen later bleek de Chinese overheid een - voor westerlingen - onbekende miljoenenstad van de rest van de wereld te hebben afgesloten. Zoiets kan alleen in China, werd gezegd. Want China is een van die landen waar rechters niet onafhankelijk oordelen, waar honderdduizenden - zo niet miljoenen - mensen vast zitten in een heropvoedingskamp en waar burgers door middel van de meest geavanceerde technologie voortdurend door de staat worden bespioneerd. Zoiets is in Nederland niet mogelijk, want wij zijn een democratische

rechtsstaat. We zijn een nuchter volk dat zich niet gek laat maken door hypes en hysterie. Wanneer een burger meent een medeburger terecht te moeten wijzen, leidt dat in Nederland niet zelden tot een reactie in de trant van 'Bepaal jij dat?'. Want Nederlanders laten zich niet graag de les lezen, zijn direct maar tolerant en hanteren een mentaliteit die Herman Pleij in zijn boeken betitelt als de mentaliteit van 'moet kunnen'.

ASOCIAAL

Hoe anders blijken Nederlanders zich te gedragen in tijden van corona. Op maandag 9 maart kwam premier Mark Rutte met het advies om geen handen meer te schudden, waarna hij lachend nog de hand van Jaap van Dissel van het RIVM vastpakte. Twee weken later ruzieden burgers in supermarkten over wc-papier en gingen mensen over de rooie als anderen het waagden minder dan anderhalve meter *social distance* te bewaren. Mensen die besloten een wandelingetje over het strand te maken, kregen van minister Ferdinand Grapperhaus de kwalificatie 'asociaal' naar zich toegeworpen. Jongeren die met elkaar afspraken, omdat het voor sommige pubers nu eenmaal onmogelijk is 24/7 met hun ouders onder een dak te leven, ontvingen een boete van 400 euro, want door het tekenen van een noodverordening was groeps-

Nederland heropvoedingsland (foto: Hay Kranen)

vorming strafbaar gemaakt. De overheid zette drones in om mensen op bestraffende toon te waarschuwen afstand van elkaar te houden.

INPERKING

Parlementsleden schaalden zich en masse achter het beleid van de regering. Media vroegen zich - met nieuwe cijfers over aantallen doden in de hand - vooral af of de maatregelen van de overheid wel ver genoeg gingen en rechtbanken sloten hun deuren. De tegenmachten lagen op hun gat. De overheid bleek in staat de Nederlandse bevolking in recordtempo te resocialiseren. Handen schudden was inmiddels uit den boze, afstand bewaren werd het devies, desinfectiemiddel en winkelwagens werden verplicht gesteld en iedereen moest voortdurend een afstand van anderhalve meter in acht nemen. Bekende Nederlanders riepen mensen via de media op de deur niet uit te gaan, geregeld vergezeld van de trendy hashtag #blijfthuis en in dorpen en steden gingen overheden handhaven op de sluiting van horeca, bioscopen, sportcentra, buurthuizen en op het tegengaan van groepsvorming. Overtreders ontvingen een boete die kon oplopen tot duizenden euro's. Noodverordeningen, sociale controle en sancties socialiseerden ons tot modelburger in tijden van corona, zoals dat eerder in China gebeurde. Wanneer het erop aankomt, blijkt de Nederlandse overheid net zo snel in staat te zijn vrijheden in te perken als de Chinese overheid. Welkom in Nederland heropvoedingsland. ♦

LESMATERIAAL

Herkennen leerlingen verschillende socialisatieprocessen in tijden van corona? Na het lezen van onderstaande artikelen, kunnen leerlingen de opdracht krijgen antwoord te geven op de vraag op welke wijzen burgers worden gesocialiseerd. Hierbij kunnen leerlingen worden gevraagd verschillende begrippen toe te passen, zoals:

- sociale controle;
- imitatie;
- formele sanctie;
- informele sanctie;
- positieve sanctie; en
- socialiserende institutie

GROEPSVORMING BLIJFT LANGER STRAFBAAR, 'FORSE BOETES' BIJ OVERTREDINGEN

Evenementen die vergunningplichtig zijn, blijven tot 1 september verboden. Het verbod op groepsvorming wordt minimaal verlengd tot 20 mei. Daarbij zullen handhavers er streng op toezien dat de bestaande maatregelen om de verdere verspreiding van het coronavirus tegen te gaan worden nageleefd. Bij overtredingen zullen er boetes uitgedeeld blijven worden. In zijn persconferentie benadrukte Mark Rutte dat het niet om nieuwe maatregelen gaat, maar om een verlenging van bestaande maatregelen. Minister Ferd Grapperhaus (Justitie en Veiligheid) maakte eerder al bekend tot welk bedrag boetes kunnen oplopen. Voor bedrijven komt dat neer op 4.000 euro en voor particulieren kan het tot 400 euro oplopen.

DRONES CONTROLEREN ANDERHALVE METER AFSTAND TUSSEN MENSEN

CASTRICUM - De Veiligheidsregio Noord-Holland Noord en de politie zetten drones in om te controleren of mensen wel voldoende afstand houden in de duinen bij Castricum. De veiligheidsregio heeft vijf drones aangeschaft. De drones controleren of mensen zich aan de anderhalvemeterregel houden. Wanneer mensen te dicht bij elkaar komen, worden zij via een speaker in de drone bestraffend toegesproken. Eerder was er in verschillende media ophef omdat mensen bij mooi weer in groten getale naar het strand gingen. Zorgmedewerkers en politici maakten zich zorgen dat het coronavirus zich hierdoor sneller zou gaan verspreiden.

SIRE KOMT MET NIEUWE CAMPAGNE: #DASLIEF

SIRE heeft de campagne #DASLIEF gelanceerd. Het doel van de campagne is om corona-initiatieven te steunen en Nederlanders te inspireren sterker naar elkaar om te kijken. In de campagne worden mensen bedankt die andere mensen in coronatijd helpen. #DASLIEF volgt de eerdere #DOESLIEF-campagne op, waarin opgeroepen werd liever voor elkaar te zijn.

Er zijn inmiddels veel voorbeelden van corona-initiatieven. Via verschillende media komt naar buiten dat veel mensen bereid zijn elkaar te helpen. Hierbij gaat het bijvoorbeeld om burens die boodschappen voor elkaar doen, mensen die helpen met het maken van mondkapjes en buurtbewoners die voor anderen de hond uitlaten. SIRE wil extra aandacht geven aan deze saamhorigheid en deze in de samenleving verder laten groeien.

ALI B, POKE EN JUDESKA MAKEN ANDERHALVEMETER-RAPNUMMER

Rapper Ali B heeft samen met Poke en Judeska een nummer gemaakt over *social distancing*. Hij wil hiermee duidelijk maken hoe belangrijk het is om anderhalve meter afstand te houden. Naast de rappers doen ook DJ Timor Steffens en journalist Alberto Stegeman mee in de videoclip bij het nummer. De clip laat zien dat Stegeman de rappers betrapt op 'overtreding van de anderhalvemeterregel'. Ali B schrijft op Instagram dat hij op een leuke manier duidelijk wil maken dat het belangrijk is dat mensen anderhalve meter afstand van elkaar houden. Hij laat weten dat het in deze tijd belangrijk is dat mensen dansen en genieten, maar dat mensen hierbij rekening houden met kwetsbaren. Ook kwetsbare mensen en mensen in de zorg willen natuurlijk dat iedereen kan blijven dansen, maar dat mensen daarbij wel anderhalve meter afstand houden.

RECHTSTATELIJK LIBERALISME ALS MACHTSFACTOR TEGEN CORONA?

Het coronatijdperk eist aandacht voor de fundamenteën van onze samenleving. Het lijkt dat liberale democratieën door het coronavirus in zwaar weer komen. In hoeverre kan de liberale rechtsstaat het tempo en de reikwijdte van pandemieën bepalen en in welke richting ontwikkelt het rechtsstatelijk liberalisme zich door pandemieën?

KOEN VOSSSEN

Er is nogal wat 'lof' over de Chinese corona-aanpak: beperking van persoonlijke vrijheid, preventieve quarantaine en surveillance, ofwel een autoritaire variant van *big government* als paardenmiddel in deze oorlogssituatie tegen corona¹. Overigens werd in India ook de effectiviteit van een sterke overheid duidelijk. 1.3 miljard inwoners moesten gedwongen binnenshuis blijven en de statistieken zouden boekdelen spreken: 1.379 coronapatiënten en 35 doden op 1 april. Deze middelen staan haaks op het (westerse) rechtstatelijk liberalisme, waarin mensenrechten een groot goed zijn en de rol van de overheid bescheiden. Dienen wij, als vertegenwoordigers van de liberale wereldorde, principes als tegenmacht, polderen, individuele vrijheid en de terughoudende overheid te heroverwegen? Zelfs in Nederland lijkt etatisme - dat geen synoniem voor autoriteit is - weer aan momentum te winnen. De verhouding tussen een representatief bestuur en daadkrachtig bestuur lijkt het onderzoeken weer waard. De titel van de grafiek in afbeelding 1 helpt dit soort daadkrachtige overheidsargumenten - of moet het pro-autoritair-regime-

argumentatie worden genoemd: 'Zie je wel, China heeft het virus beter onder controle'.

CIJFERS

Cas Mudde weet deze data, gelukkig, te nuanceren door de betrouwbaarheid van de Chinese cijfers in twijfel te trekken. Er wordt zelfs gesteld dat het aantal zieken in China tien keer hoger is dan door de Chinese overheid wordt gemeld. Maar waarom zijn de cijfers van China minder betrouwbaar? Aan de Chinese zijde van het media-apparaat luidt het verwijt van een *bash on China*. Politiek analist Tom Fowdy weet op het internationale Chinese nieuwsmiddeel CGTN te zeggen dat: 'Despite the fact that there was no' substantial evidence behind the statistic, most observers took the claim at face value which has gone in line with a wider effort to dismiss China's response to the outbreak'. 'A wider effort to dismiss China...' statistiek, cijfers, waarheid en 'leugen'. De (politieke) complexiteit van dit vraagstuk wordt duidelijk als het 'frame' van westerse berichtgeving met niet-westerse media wordt vergeleken. Politiek spel en ideologische kleuring van cijfers lijken aan de orde van de dag. Zoals Sanne Blauw in de

Correspondent aangeeft wordt er veel aan *cherry picking* gedaan. Zij benoemt (helaas) niet (volledig) dat dit deels is gebaseerd op gebrekkig epidemiologische kennis, slechte raadgevers en/of (ideologische) referentiekaders. Wie is te vertrouwen en wie niet?

BESTUUR

Kunnen we er nog wel achter komen welke bestuursvorm het meest effectief is in pandemie-crisismanagement? *Hong Kong Free Press* voorziet deze vraagstelling van terechte opmerkingen: 'Coronavirus: Democracy is not the problem - regimes of all kinds failed the epidemic test'. Regimes in alle vormen en maten hebben epidemieën (niet) overleefd. Als *democratic good practice* voeren zij het succesverhaal van Taiwan op: een proactieve overheid die het vertrouwen van haar inwoners geniet. De auteur stelt in zijn analyse vast dat tijdens dit soort crises alle systemen

Twitter van Cas Mudde, 3 april 2020 (grafiek: *Financial Times*)

kunnen falen en zegenvieren. De overlevingskans van een systeem is afhankelijk van het *vertrouwen tussen (politieke) elite en de massa*.

Dermate veel factoren bepalen of landen en systemen overleven: vertrouwen, bevolkings- en huishoudensopbouw, maar vooral ervaring met epidemieën. Zowel de *Hong Kong Free Press* als *EU Observer* stellen vast dat ervaring met epidemieën, zoals SARS, een goede verklaring bieden voor mogelijk succes. *'The reason why Europe failed to address the coronavirus early is neither cultural nor has it to do with democracy. Europe simply lacked political and social "immunity" to an epidemic, because it had not experienced one for 100 years'*. Wellicht is de effectiviteit in de strijd tegen het coronavirus helemaal niet vanuit ideologie te benaderen, ook al suggereren sommige schrijvers en denkers dat. Als laatste illustratie verwerken Kai Kupferschmidt en Jon Cohen uitvoerig het idee dat de Chinese methode van dwang en regulering prima in China werkt, maar dat andere landen hiervoor geen infrastructuur en gewillige bevolking hebben.

RECHTSSTATELIJK LIBERALISME

Het maken van een enigszins betrouwbare vergelijking tussen systemen, opdat we inzicht krijgen in de effecten van deze systemen op crises, is redelijk ondoenlijk voor de doorsnee burger. Nog verwarrender wordt de vraag in welke richting het rechtsstatelijk liberalisme zich door pandemieën ontwikkelt. Koffiedikkijken is nog nooit een bewezen sociaalwetenschappelijke methode geweest. Desalniettemin wagen grote namen zich aan dit soort vraagstellingen.

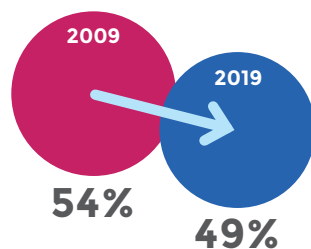
De auteur Pankaj Mishra spreekt over Hobbessaanse toestanden: de Levithan,

sterke staat, zal weer als beschermheer verschijnen en *'the ultimate insurance against an intolerable human condition in which life is "solitary, poor, nasty, brutish, and short"*. Volledig in lijn hiermee redeneert de politicoloog Ivan Krastev dat crises altijd de terugkeer van *big government* bewerkstelligt. Daarnaast zal er een vorm van nationalisme ontstaan; wederom haaks op kosmopolitische/individualistische tendensen in het rechtsstatelijke liberalisme. Ter nuancering van Krastevs stelling over het nationalisme: het betreft een nieuw soort nationalisme dat niet uitgaat van een etnische scheidingslijn, maar van territoriale grenzen als slijtzwam. Dichterbij huis zijn dit soort redeneringen ook te vinden. Evolutionair psycholoog Mark van Vugt stelt dat (corona)onzekerheden de psyche van de mens op de langere termijn naar nationalisme, autoritaire leiders, tribalisme en conservatisme laat neigen.

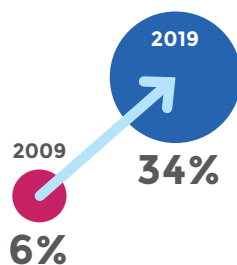
SHOCK DOWN

Dit soort artikelen en redeneringen komen niet uit de lucht vallen. Binnen Europa zien we twee uitersten qua burgerlijke vrijheden en politieke maatregelen in het corona-tijdperk. Gechargeerd: het zwakke Zweedse antwoord met zijn *'we leven ons leven, zoals we het al deden'* versus het halsstarrige Hongaarse handelen waardoor de discussie ontstaat: is Hongarije *illiberaal demo-*

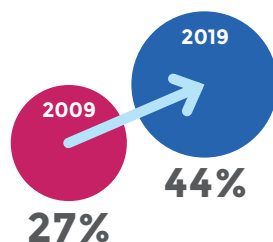
GLOBAL SHARE OF DEMOCRACIES

SHARE OF WORLD POPULATION LIVING IN AUTOCRATIZING COUNTRIES

SHARE OF COUNTRIES WITH SUBSTANTIAL PRO-DEMOCRACY PROTESTS

V-dem resultaten (Bron: *Autocratization Surges - Resistance Grows. Democracy Report 2020*, Gothenburg, 2020)

cratisch of een *electorale autocratie*? Het is interessant om leerlingen deze twee landen te laten volgen: hoe ontwikkelt corona zich daar; welke maatregelen neemt de overheid; hoe is de bevolkingsopbouw; en welke culturele kenmerken zijn relevant om te begrijpen hoe het land handelt?

De wetenschappers achter *COVID-19 Civic Freedom Tracker* helpen ons daarbij. Overzichtelijke kaarten en transparante datasets tonen aan hoe onze *civic space health* ervoor staat. Volksgezondheid is belangrijk, daar is iedereen het over eens, maar mensenrechten mogen niet verloren gaan. Het principe van tegenmacht is in Hongarije uitgeschakeld. Premier Viktor Orbán regeert daar per decreet, zonder tussenkomst van het parlement. Hoelang deze wetgeving van kracht blijft is onbekend. Het wordt omschreven als *'zolang daadkrachtig handelen tegen corona nodig is'*. Commentatoren vrezen een *shock doctrine* van Naomi Klein in het groot. Zullen landen die nu autoritaire antwoorden formuleren ooit naar meer liberale en democratische systemen terugkeren? Belangrijk om in het achterhoofd te houden is het feit dat een land als Hongarije al enkele jaren in de negatieve democratielijstjes staat en dat er wereldwijd sowieso een terugloop qua democratisering is. Het V-Dem Institute concludeert dat er sinds 2009 een terugloop qua aantal democratieën is, maar een toename in het aantal prodemocratische protesten.

Corona kan dus niet als veroorzaker van antidemocratische tendensen worden gezien. Iedereen die deze stelling poneert heeft met oogkleppen op geleefd. Daarentegen is corona wel een mogelijke accelerator van deze antidemocratische beweging. In de afgelopen tien jaar

zien we een toename aan protesten, maar thuis protesteren is minder zichtbaar en effectief.

LESPRAKTIJK

Ontstaat er een selffulfilling prophecy? Is het prodemocratische verzet wereldwijd vleugellam of vinden zij nieuwe vormen van protest? Dit zijn vragen om met leerlingen te bespreken, maar in deze onzekere tijden moeilijk te beantwoorden. Momenteel debatteert mijn vwo-5-klas op afstand over de stelling: *'Liberale rechtsstaten falen in het aanpakken van corona'*. Aan de hand van bronnen proberen zij *de* waarheid te achterhalen. Ambitieuze en onbeantwoordbaar, maar het geeft hen een middel om de actualiteit te leren begrijpen en in te kaderen.

Een andere (wel compleet) uitgewerkte lesbrieft is van *Why Magazine*. Aan de hand van diverse concrete teksten laten zij leerlingen nadenken over de positieve en negatieve kanten van de rechtsstaat in tijden van crisis. Het is zeker een aanrader om te gebruiken. U vindt de lesbrieft op de website van het magazine. ♦

Noot

1. Het notenapparaat vindt u in de digitale versie van dit artikel op: www.maatschappijenpolitiek.nl

INTERVIEW MET VIROLOOG EN EPIDEMIOLOOG JAAP GOUDSMIT

'HET IS EEN SOORT CRASHMOMENT'

Wat zou iedere maatschappijleerdocent over het coronavirus moeten weten?

M&P stelde deze en andere vragen aan de Amsterdamse viroloog en Harvard-hoogleraar Epidemiologie Jaap Goudsmit.

IVO PERTIJS

'D e meeste virussen veroorzaken geen ziekte bij mens en dier. De hele natuur is vergeven van virussen. Het merendeel daarvan is totaal onschuldig. Virussen hebben geen hersenen. Zij denken niet na en willen alleen als soort overleven. Eigenlijk is de ziekte die virussen veroorzaken een bijproduct. Het gebeurt bijna per ongeluk. Virussen hebben er belang bij dat de gastheer niet sterft aan het virus', vertelt Jaap Goudsmit. De hoogleraar legt uit dat virussen bij ons binnendringen via de routes waarvan ons leven afhankelijk is: lucht, water, eten en seks. Goudsmit: 'Denk aan luchtweg-infecties, gastro-enterale infecties, besmetting via gecontamineerd water of aan seksueel overdraagbare virussen waarvan het aidsvirus het meest dramatische voorbeeld is. Het virus moet ergens binnenkomen. Dit noemen we de *port of entry*. Een heleboel virussen springen over uit de dierenwereld, de zogeheten zoönosen. Virussen veroorzaken meestal geen ziekte in de diersoorten waarin zij zich bevinden, bijvoorbeeld griepvirussen in eenden.' Om over te kunnen springen naar mensen, moeten mensencellen een receptor hebben. 'Het virus aan zijn kant moet over een aanhechtingsplek beschikken die zich aan de receptor kan hechten. Daarvoor is vaak een tussengastheer nodig. Bij griep is dat bijvoorbeeld het varken. Varkens zorgen voor een verandering van het virus zodat het zich aan menselijke cellen kan aanhechten', legt de hoogleraar uit. Dit overspringen kan plaatsvinden als eenden, kippen, varkens en mensen zich in één ruimte bevinden.

VLEERMUIZEN

Het nieuwe coronavirus bevond zich tot vorig jaar in de dierenwereld. Goudsmit stelt dat er iets opvallends aan de hand is met virussen die uitbraken bij mensen veroorzaken. 'Heel vaak huizen deze virussen in vleermuizen. Dat is zo bij hondsdolheid, het zikavirus, ebola en het coronavirus. Dit is gek. Ik kan dit niet verklaren. Blijkbaar heeft de vleermuis er geen last van en kan het virus zich in deze gastheer uitstekend multipliceren.' Eerder sprong een viertal andere coronavirussen over op de mens. Volgens Goudsmit gaven die virussen allemaal een simpele verkoudheid van de bovenste luchtwegen. Dat is bij het nieuwe coronavirus niet het geval. Dat er een nieuw coronavirus is ontstaan, kan de viroloog verklaren. 'RNA-virussen maken veel fouten bij hun vermeerdering. Dat leidt op een bepaald moment tot een selectie van virussen die het best overleven in de volgende gastheer.'

Het nieuwe coronavirus lijkt het meest op het SARS-virus. In beide gevallen sprong het virus van vleermuizen over naar andere dieren, zogenaemde tussengastheren, voordat mensen besmet raakten. Goudsmit: 'SARS gebruikte de civetkat als tussengastheer. Civetkatten worden op Chinese markten als lekkernij verkocht. Bij het nieuwe coronavirus gaat het om een schubdier. Een opvallende eigenschap van covid-19 is dat het vrij dodelijk is - minder dan SARS maar meer dan de griep - en zich enorm snel verspreidt. Meestal zijn deze eigenschappen niet goed met elkaar verenigbaar.' Goudsmit benadrukt dat wetenschappers nog steeds niet weten waarom tijdens religieuze bijeenkomsten in Zuid-Korea en Singapore of tijdens carnaval in één keer heel veel mensen werden besmet. 'Het virus lijkt in clusters voor te komen zo-

als nu in verpleeghuizen. Het gaat ineens snel, maar het blijft lokaal. Het verspreidt zich niet zoals griep in de hele populatie. In Europa zie je verschillende patronen. Dodelijke infecties in het zuiden en minder dodelijke infecties in Duitsland, maar met name in Zweden, terwijl die toch weinig maatregelen nemen. Er is verwarring. Zijn het dezelfde stammen? Zo te zien wel. We staan hier voor een wetenschappelijk raadsel', aldus Goudsmit. Volgens de viroloog duurt het een aantal jaren voordat onderzoekers zo'n infectie snappen. 'Toen ik aids-onderzoek deed, wisten we in het begin niet eens wat voor virus het was en wat het deed. We wisten alleen dat het een groep homoseksuele mannen trof. Later wisten we dit ook over hemofiliepatiënten. Daarna wisten we dat het virus zich in Afrika verspreidde. Dit alles speelde zich in twee, drie jaar af. Het duurde vijftien jaar voordat we wisten dat het aidsvirus van open uit Afrika kwam.'

Over de verspreiding van het coronavirus wordt gezegd dat dit onder meer te maken heeft met de groei van de wereldbevolking.

'Dat gaat mij iets te snel. Wetenschap is twijfel. Waarom begon de uitbraak niet op Lesbos? Waarom valt de uitbraak in favela's wel mee? We hebben nog geen uitbraak in een voetbalstadion gehad. Het kan bijna niet zo zijn dat op die plekken geen geïnfecteerde aanwezig was. Het lijkt misschien iets temperatuurgevoeligs te zijn. Uitbraken zagen we bij religieuze bijeenkomsten die binnen plaatsvonden en in *music halls*, zoals in Japan.'

Wat kan een docent tegen leerlingen over testen op covid-19 vertellen?

'Je kunt testen om het beloop van de infectie te begrijpen. Van een kwart van de infecties merk je niets. Dat lijkt vooral onder jongeren het geval. Jongeren worden misschien wel het meest geïnfecteerd. Dat is de reden waarom ik testen belangrijk vind. Waarom test je in de medische wereld? Er komt iemand die zich ziek voelt. Hij denkt dat hij het coronavirus heeft. Het belangrijkste van een dergelijke test is om vast te stellen dat het niet iets anders is. Is het griep, een verkoudheidsvirus of covid-19? Dit test je door virussen aan te tonen in de mond-keelholte. Of door antistoffen in het bloed te vinden. Als de hoeveelheid antistoffen viervoudig stijgt, dan noemen we dit een infectie. Of als een arts IgM-antistoffen vindt. Dat is klassieke diagnostiek. "U heeft inderdaad een infectie gehad", heeft geen betekenis, tenzij de zieke naar het ziekenhuis moet. Voor covid-19 hebben we geen behandeling en geen vaccin.'

Een ander element is de vraag rondom de immuniteit van besmette personen. Goudsmit: 'Bij de onschuldige coronavirussen ben je ongeveer een jaar immuun. Daarna kun je het weer krijgen. Dat maakt virologen achterdochtig over covid-19. Tegen SARS ben je meer dan tien jaar immuun. Het gaat erom of we covid-19 vergelijken met SARS of de onschuldige virussen. Een immuun iemand kan niemand besmetten. Je kunt dan weer gewoon de straat op en bij je grootmoeder langs. Hierover bestaat enige twijfel, maar ik durf die gok te wagen. Er is één probleem. We weten niet of er veel jongeren zijn die de besmetting krijgen zonder immuun te worden. Ik denk dat dit er weinig zijn. Dit is een

maatschappelijk probleem', stelt de hoogleraar. 'Er zijn testen om een ziekte vast te stellen. Wij zeggen dan altijd dat het een behandelconsequentie moet hebben. In dit geval is het belangrijk om te weten of je iemand moet isoleren. Bij een ziekenhuisopname wil je weten of je de vieze ziekenhuisafdeling moet gebruiken of de schone, waar de ziekte niet is.' Goudsmit noemt de corona-epidemie uniek: 'Het heeft zoveel maatschappelijke consequenties. Het is belangrijk dat er in de maatschappijleerles veel aandacht voor dit enorme wereldwijde incident is. De wereld is stilgezet vanwege deze pandemie. Dat is in de historie van mensen nog nooit gebeurd. Lokaal was er de pest. Er was een griep-epidemie waarbij sommige landen wel maatregelen namen en andere niet, maar de economie werd niet stilgezet. Niemand weet nu hoe wij hieruit komen. Ik, als viroloog, weet het ook niet.'

Over de huidige pandemie wordt gezegd dat we wisten dat deze eraan kwam.

'Het is toch wat ingewikkeld. Na de SARS-epidemie schreef ik het boek *Viral Fitness: The Next SARS and West Nile in the Making*. We wisten het wel, maar toch ook weer niet. Het is niet gemakkelijk om het moment te voorspellen. Ook kun je het virus niet voorspellen. Dat is het probleem. Virussen lijken niet terug te komen. Er komt weer een ander virus. Ik had een vaccin tegen SARS kunnen maken, maar dit zou nu niet werken. Ja, we zagen het aankomen, maar niet op een manier zodat we de regering konden overtuigen wat te doen. De enigen die wat deden waren de Aziaten die het aan den lijve hadden ondervonden. Als je niet in Hong Kong of Singapore woonde, maar in Amsterdam, denk je "Ach, het zal mijn tijd wel duren". Ook al zeiden wij virologen dat het zo weer kon gebeuren. Dat is toch iets anders, dan wanneer je leven wordt bedreigd. Daarnaast is het niet hetzelfde virus waardoor je je niet goed kunt voorbereiden. De vergelijking met de Deltawerken gaat niet helemaal op. Na de springvloed van 1953 verhoogden we de dijken. Elk jaar besteden we een miljard euro om te voorkomen dat het nog een keer gebeurt. Het is duidelijk dat dit een verdediging is tegen het stijgende water. Dit is beter gedefinieerd dan een verdediging tegen verschillende virussen uit allerlei hoeken.' Goudsmit noemt de huidige epidemie een maatschappelijke epidemie: 'Samen besloten we dat de wereld op slot moest. De tijd zal leren of dit nodig was. Het verschil tussen arm en rijk neemt enorm toe. Het is een soort crashmoment. In de Verenigde Staten zie je dit helemaal. De meeste mensen die op de intensive care in New York liggen zijn arme mensen die te dik zijn. Meer mannen dan vrouwen. Dit is een fascinerend iets: de epidemie trekt rijk en arm nog verder uit elkaar.' ♦

Meer informatie vind je op de website van Jaap Goudsmit: www.jaapgoudsmit-over-corona.nl.

Achtergrond: Transmission electron microscopic image of an isolate from the first U.S. case of COVID-19. The spherical viral particles, colored blue, contain cross-section through the viral genome, seen as black dots. (foto: Hanah A. Bullock, Azaibi Tamin)

HOE ALGEMEEN VORMEND ONDERWIJS IN HET MBO WERD VERALGEMENISEERD

Burgerschap is een lastig te definiëren concept. Vaak wordt gedacht dat er nauwelijks consensus over de kern is. Toch laat recent onderzoek zien dat er wel degelijk gemeenschappelijke uitgangspunten zijn. Met deze onderzoeken in het achterhoofd poogt onderwijsminister Arie Slob de burgerschapsopdracht aan scholen aan te scherpen. Wat betekent die aanscherping van de wet dat is gericht op het primair en voortgezet onderwijs voor het mbo?

KOEN DOGTEROM

Om te weten wat de nieuwe wet voor het mbo kan betekenen moet eerst worden nagegaan hoe de situatie op dit moment in het mbo is ontstaan. De huidige inrichting van het middelbaar beroepsonderwijs is gebaseerd op de Wet Educatie en Beroepsonderwijs uit de jaren negentig. In het *Handboek vakdidactiek maatschappijleer* (2019) wordt beschreven dat deze wet ook een sociaal-culturele functie had: iedere student had recht op algemene vorming. Het gevolg hiervan was dat ROC-instellingen de maatschappelijk-culturele kwalificatie moesten vormgeven. Het verschilde echter per opleiding hoeveel prioriteit deze vormgeving kreeg. Bij sociaal georiënteerde opleidingen had maatschappelijk-culturele kwalificatie een stevige plek terwijl dit bij technische opleidingen minder het geval was. In het mbo was sprake van een resultaatverplichting voor studenten en waren het voornamelijk docenten maatschappijleer die het vak maatschappelijk-culturele kwalificatie vormgaven. Uiteindelijk gaf

een rapport van de Onderwijsraad in 2003 mede aanleiding om de structuur te veranderen. Wat volgde waren vier dimensies die centraal werden gesteld, maar deze dimensies konden niet ineens uit de lucht komen vallen. Of toch wel?

DIMENSIES

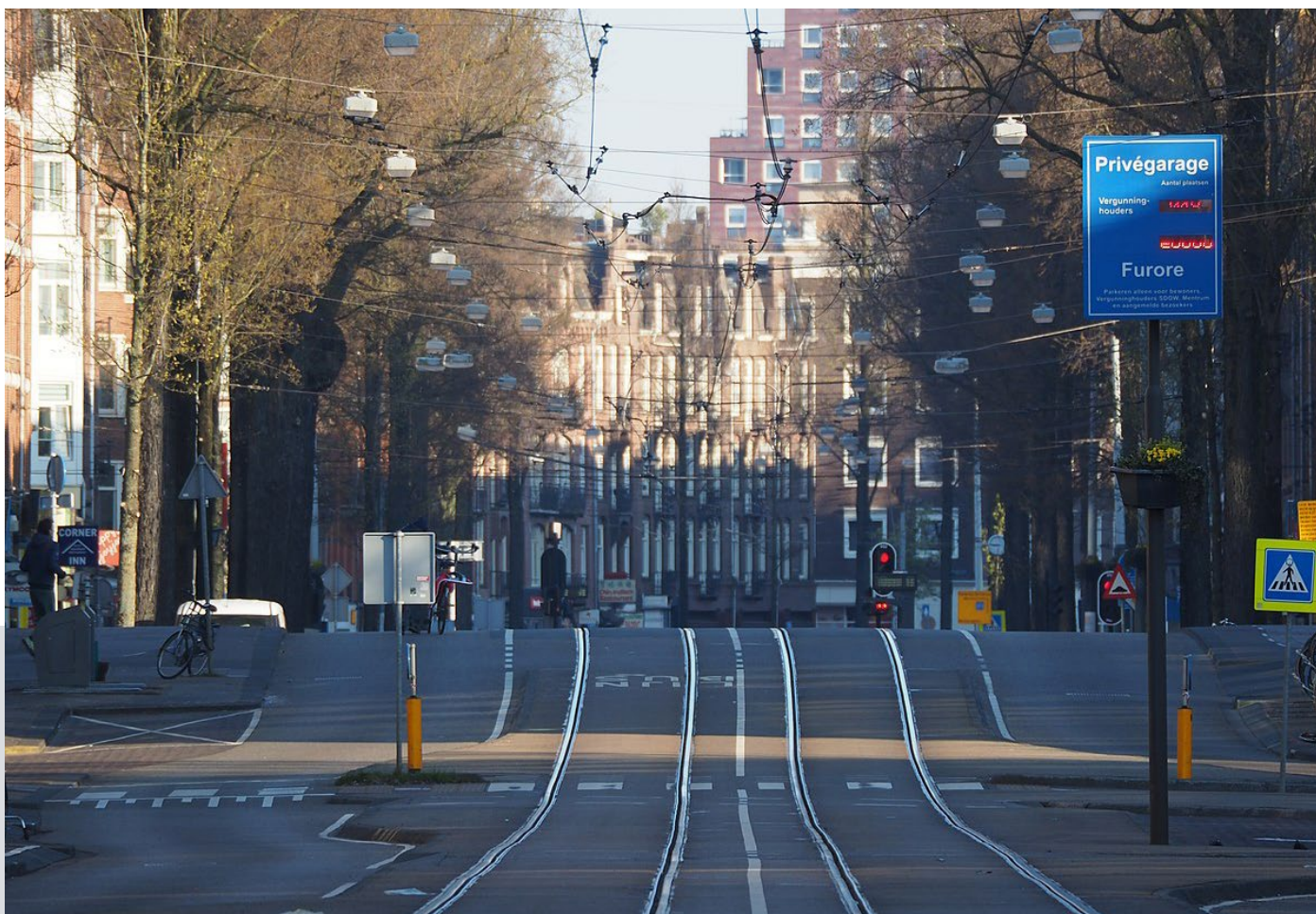
Om te bekijken hoe de dimensies tot stand zijn gekomen moeten we teruggaan naar het eerdergenoemde rapport van de Onderwijsraad. Daar stond in dat door 'ingrijpende veranderingen in de samenleving de traditionele bronnen van maatschappelijke samenhang zijn aange-tast'. Het antwoord hierop was, u raadt het al: burgerschapsonderwijs. In 2006 werd een wet aangenomen waarin stond dat het primair en voortgezet onderwijs aan '*actief burgerschap* en sociale integratie' moeten bijdragen. Wat niet duidelijk werd was wat er in de wet met actief burgerschap wordt bedoeld. Het werd niet scherp gedefinieerd. Dit leidt ertoe dat de minister anno 2020 een verscherpte versie van de wet naar de Tweede Kamer heeft gestuurd.

De MBO Raad zag deze ontwikkeling en

nam het initiatief om ook het burgerschapsonderwijs in het mbo te veranderen. Er kwamen kerntaken waar 'Loopbaan & Burgerschap' een onderdeel van was. Geheel in lijn met de tijdsgeest werden nadien meer competentiegerichte kwalificatie-eisen geformuleerd. Deze eisen werden verdeeld onder de vier dimensies die vanaf 2012 in het middelbaar beroepsonderwijs worden gebruikt: de politiek-juridische, sociaal-maatschappelijke en economische dimensie en de dimensie vitaal burgerschap. De vraag is hoe men tot deze dimensies is gekomen?

BREDER

Als men kijkt naar de manier waarop burgerschap in de literatuur wordt gebruikt, of hoe er door de eeuwen heen tegenaan wordt gekeken, dan gaat het altijd over de relatie tussen een burger en het gezaghebbend bestuur. Een van de belangrijkste onderwerpen die in deze relatie een rol speelt is macht. Tegelijkertijd wordt het denken over burgerschap de laatste twee decennia breder getrokken. Dat wil zeggen dat nu ook de relatie tussen het individu en de gemeenschap

De relatie tussen het individu en de gemeenschap anno mei 2020: 'Blijf binnen!' (foto: Alm van Beem)

waarin hij of zij leeft in het concept wordt betrokken. In dit verband is het maatschappelijk middenveld een belangrijke context en de betrokkenheid van burgers bij maatschappelijke organisaties onmisbaar.

Hetgeen hiervoor is geschetst was ook een belangrijk onderdeel van de maatschappelijk-culturele kwalificatie. Van hieruit bezien is de keuze voor de politiek-juridische en de sociaal-maatschappelijke dimensie een logische opvolging voor maatschappelijk-culturele kwalificatie. Toch bleef het niet bij deze dimensies. Ook vitaal burgerschap en de economische dimensie werden toegevoegd. Het is lastig officiële documenten te vinden waaruit een verantwoording van de keuze voor deze laatste twee dimensies blijkt. Uit gesprekken met betrokkenen uit deze periode blijkt iets opvallends. Vlak voor het moment waarop de nieuwe dimensies wettelijk werden vastgelegd is er een sterke lobby gevoerd, met name vanuit de Koninklijke Vereniging voor Lichamelijke Opvoeding (KVLO). De vakvereniging van onze collega's lichamelijke opvoeding heeft er

volgens betrokkenen voor gezorgd dat de vitale dimensie is toegevoegd. In de kwalificatie-eisen wordt onder de vitale dimensie onder andere verstaan dat de student 'zorg dient te dragen voor de eigen vitaliteit en fitheid', met aandacht voor onderwerpen als een gezonde leefstijl, voeding, roken, alcohol en drugs. In 2007 zijn de nieuwe kwalificatie-eisen voor burgerschap in het mbo wettelijk vastgelegd. De resultaatverplichting voor studenten veranderde in een inspanningsverplichting. Een van de gevolgen was dat de opdracht tot algemene vorming breder getrokken werd dan de oorspronkelijke invulling van burgerschap. Het algemeen vormend (burgerschaps) onderwijs werd veralgemeniseerd.

DOORLOPENDE LEERLIJN

Wat heeft de aanscherping van de wet voor het primair onderwijs en voortgezet onderwijs voor gevolgen voor het mbo? Zoals u hopelijk weet is ook in het mbo opnieuw debat ontstaan over de huidige invulling van het burgerschapsonderwijs. Het Ministerie van OCW en de MBO Raad hebben de burgerschapsagenda opge-

steld in de hoop de kwaliteit van het burgerschapsonderwijs te verbeteren. Een van de doelstellingen in deze agenda is het stimuleren van doorlopende leerlijnen van het voortgezet onderwijs naar het mbo. Wettelijke veranderingen in het voortgezet onderwijs kunnen op deze manier gevolgen voor het mbo hebben. In de praktijk werken de PO-, VO- en MBO Raad nu al samen om deze doorlopende leerlijn meer vorm te geven. Wellicht dat een deel van de mbo-studenten in de toekomst een aanbod van burgerschapsonderwijs zullen krijgen, hetgeen meer aansluit bij wat hun leeftijdgenoten op de havo of het vwo krijgen.

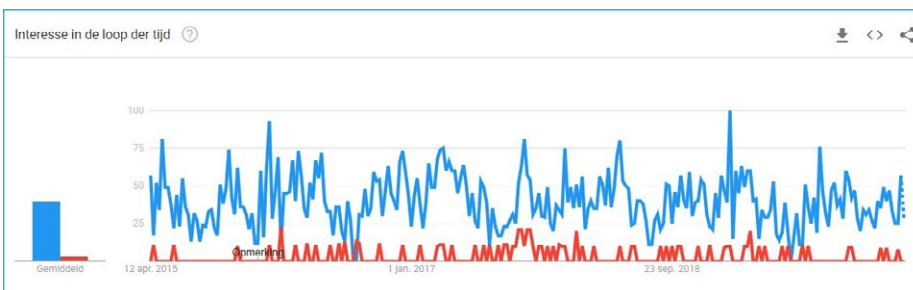
Wat is dan de kern van de nieuwe wet? In de nieuwe wet wordt expliciet genoemd dat er meer structureel aandacht moet komen voor de basiswaarden van de democratische rechtsstaat, zoals verwoord in de grondwet en de Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens. Ook de Onderwijsraad schrijft in haar advies over de nieuwe wet dat er één uitgangspunt dient te zijn: democratie. ♦

HET LINKS-RECHTSFRAME VAN FOUCAULT EN SPENGLER

WAARHEID EN MACHT

Hoe wordt het denken van linkse en rechtse denkers beïnvloed? Twee namen zien we in het politieke debat regelmatig terugkomen: Michel Foucault, ter linkerzijde, en Oswald Spengler, ter rechterzijde. Wat vonden deze twee complexe en spannende denkers? Een voorzichtige verkenning van de verschillen en wellicht overeenkomsten tussen deze twee boegbeelden.

KOEN VOSSEN

De online zoektocht naar linkse en rechtse denkers (bron: <https://trends.google.nl>)

Uit bovenstaande grafiek blijkt dat de zoekterm 'Michel Foucault' de afgelopen vijf jaar vaker in zoekmachine Google werd ingetikt dan 'Oswald Spengler'. De Franse denker lijkt hiermee, in Nederland, een hogere mate van bekendheid te hebben dan de Duitse conservatief. Wereldwijd is deze trend nog vele mate groter en geniet Foucault op geen moment een gelijk aantal zoekverzoeken als Spengler. Landen waar 'Oswald Spengler', volgens de Google-databank, het meest gezocht wordt zijn Zweden, Duitsland, Hongarije, Chili en Polen, maar ook ons eigen kikkerland doet het goed in de interessemonitor. Opvallend is dat de Verenigde Staten gemiddeld scoort op de zoekterm 'Oswald Spengler', maar dat zij het enige land ter wereld zijn waar specifiek naar 'Oswald Spengler Quotes' wordt gezocht. Ondanks deze populariteit blijkt in al deze landen Foucault nog wel de boventoon te voeren. Dankzij uitgeverij Boom heeft Oswald Spengler in Nederland een soort van revival gekregen en is zijn naam sinds de uitgave van zijn boeken ook regelmatig in de gegevens van Google terug te vinden. Voornamelijk in Gelderland is de denker populair, gevolgd door Utrecht en daarna

Zuid-Holland. In Noord-Holland was het aantal zoekhits de helft van Zuid-Holland en de rest van het land zou de term niet leven, aldus de alwetende databank van Google. Als je alleen de achternamen van de denkers hanteert zie je andere ontwikkelingen, maar dit is ook te wijten aan termen als 'Spengler Cup' en 'Jean Pierre Foucault'.

LIBERALE DEMOCRATIE

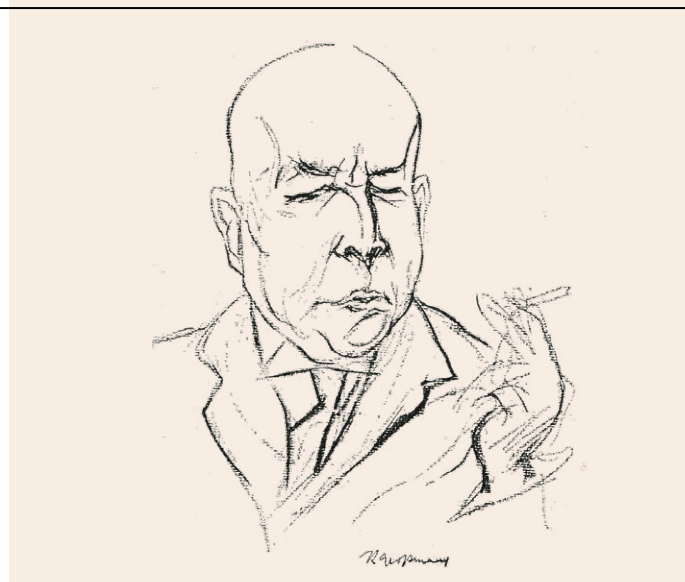
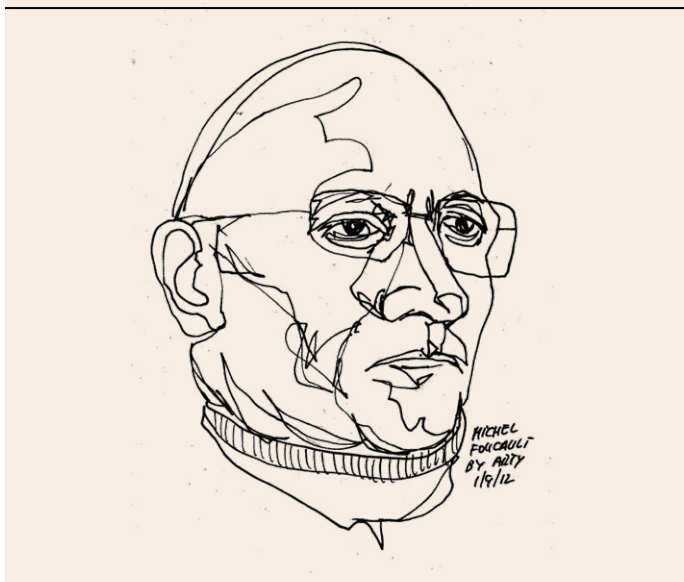
Het is bekend dat FVD-voorman Thierry Baudet een fascinatie voor Spengler en zijn werk heeft. Baudet zou hebben vermeld dat hij geen Spengler-adept (meer) is, maar diverse artikelen (ter linker- en ter rechterzijde) tonen beïnvloeding door het werk van de denker aan, waarvan het meest manifeste het idee van 'cultuur in verval' is. Hierover gaat het in de twaalfhonderd pagina's tellende publicatie *De ondergang van het Avondland* en diverse standpunten van Baudet vertonen hierin gelijkenis. Baudet en zijn kompanen zijn gewapend met diverse conservatieve begrippen, onder meer die van Spengler, om het project van de liberale democratie te bekritisseren.

Het debat tegen de liberale democratie aan de linkerzijde wordt gevoerd gewapend met Foucaults distictie tussen utopisch en heterotopisch denken.¹ Recent

hebben de sociale wetenschappers Willem Schinkel en Rogier van Reekum dit debat, aan de hand van heterotopisch denken, weer op scherp gesteld in hun *theorie van de kraal*. Hierin durven zij zelfs zover te gaan door liberale politiek in relatie tot fascistoïde tendensen te brengen. Het moge duidelijk zijn: beide denkers, Spengler en Foucault, genieten van intellectuele aandacht.

DE WAARHEID BESTAAT NIET

Foucault staat bekend als de filosoof die de waarheid minder waar heeft gemaakt. In de diverse artikelen over *post-truth* wordt dan ook boos naar hem verwezen. Wat heeft hij dan daadwerkelijk gezegd? Waarheid zou volgens hem niet bestaan, maar worden geconstrueerd. Wat als waarheid wordt gezien is afhankelijk van wie er aan de macht is. In het netwerk van de macht ontstaat een maatschappelijk discours (manier van praten), dat bepaalt wat (on)waarheid is, wat redelijk en waanzinnig is, welk gedrag crimineel is en wat seksueel normaal of pervers is. Een bekend voorbeeld hiervan is Foucaults discussie met de psychologie en psychiatrie. In het scheppingsverhaal van deze disciplines wordt verondersteld dat zij de waarheid van de psyche van de mens hebben gevonden; een waarheid die er altijd al was, maar nooit is gevonden. Foucault toont aan dat de optie 'de psychologie heeft de gestoorde/waanzige/mentaalzieke geconstrueerd' meer aannemelijk is. Herman Westerik beschrijft Foucaults *Geschiedenis van de seksualiteit* in de bundel *De lichamen en hun lusten*. De auteur legt bloot hoe 'het vrije praten over de lichamen en lusten' niet vrij is, maar een bevestiging van wat als 'normaal' wordt bevonden en door machtere regimes, die bepalen wat een probleem is en wat niet, is vastgesteld. Foucault toont aan dat libido

Michel Foucault (illustratie: Arturo Espinoza/ Wikimedia Commons)

Oswald Spengler (illustratie: Rudolf Grossmann)

pas vanaf de Stoa werd geproblematiseerd en vanaf Augustinus is gejuridiseerd. Veelal wordt in de hedendaagse politieke discussie vanwege deze kritiek op het waarheidsbegrip kritiek geuit tegen cultuurmarxisten en postmoderisten. Ironisch genoeg is eveneens aan de rechterzijde van het politieke spectrum sprake van kritiek op het heersende idee van waarheid. De Duitse cultuurpessimist Spengler komt door middel van *morfologisch* onderzoek, net als Foucault, tot kritische bedenkingen inzake het populaire wetenschappelijke model. Voordat deze bedenkingen worden uitgewerkt is het belangrijk om te begrijpen wat Spengler doet en waar hij dit vandaan heeft gehaald.

MORFOLOGIE ALS KRITIEK

Spengler heeft twee grote *leermeesters*: Johann Wolfgang van Goethe en Friedrich Nietzsche. Van Goethe heeft hij zijn methode en van Nietzsche de vraagstelling als uitgangspunt genomen. Zoals bekend is de laatste voor veel filosofen en sociologen een inspiratie, zo ook voor Foucault. Goethe daarentegen is als inspiratie voor de wetenschap minder bekend. De leermeester Goethe wees Spengler op de morfologie: de studie naar overeenkomsten in vormen. Zo is er, volgens Spengler, een overeenkomst tussen oud-Egyptische mythologie, bouwstijl en wiskunde. Zuivere wetenschap als de wiskunde is voor Spengler niet meer dan de uiting van een bepaalde cultuur. Wiskunde ging in het Egyptische tijdperk niet verder dan nodig was voor het bedenken en berekenen van bouwstijlen.

De West-Europese civilisatie/cultuur noemt hij *Faustisch*. Een begrip dat je af en toe hoort resoneren. Dit verwijst naar Goethes *Faust* en symboliseert de grenzeloosheid en drang naar diepte en verte; grenzeloosheid is de vorm waar de Faustische geest uit

handelt en denkt. Het is dermate abstracte wiskunde die niet alleen verwijst naar concrete ervaringen, westers imperialisme, het gebod van eeuwige economische groei, maar ook naar bouw-/kunststijlen die niet in tradities zijn geworteld. Waarheid is dus afhankelijk van de cultuur. Het individu heeft voor Spengler weinig *agency*, aangezien het slechts een drager van deze cultuur is. Alle cultuuruitingen die er in een cultuur toe doen zijn gelijkvormig, aldus Spengler en zijn monsterlijk grote bronnenlijst.

Het mooiste voorbeeld hiervan is zijn kritiek op de canonisering van de geschiedenis: Antieke tijd - Middeleeuwen - Moderne tijd; voor de oplettende lezer: in vorm overeenkomstig met de Heilige Drie-eenheid. De Antieke tijd - als Vader - heeft het fundament voor onze westerse denkbeelden gelegd. Vervolgens hebben de Middeleeuwen - de Zoon - het kind met het badwater weggegooid. Aan ons, de Moderne tijd - en daarmee de Heilige Geest - de taak om een eindtijd, een utopie te vormen. Dat deze indeling van de geschiedenis nogal eens verschuift, wordt volgens Spengler vergeten. Historische indelingen voelen voor veel mensen als *waarheid*, maar hebben alleen zeggingskracht binnen een bepaalde cultuur. Het interessante aan Spengler is dat hij deze stelling, zoals hierboven aangeeft, op elke vorm van menselijk denken en de wetenschap plakt.

BESLUIT

Het is onmogelijk om in dit format deze twee denkers recht te doen. Ze zijn te complex en bevatten teveel lagen. In dit artikel is geprobeerd om deze twee denkers, die in het huidige politieke betoog diametraal tegenover elkaar staan, in overeenkomsten te vergelijken. Hierbij kunnen nog vele thema's, onderzoeken,

publicaties worden gehaald. Typerende verschillen zijn het cultuurbeeld van Spengler dat essentialistisch was, terwijl Foucault dat juist deconstrueerde, en de door Spengler explicietere geschriften over staatspolitiek, waarover Foucault juist minder expliciet was.

Om in de woorden van Oswald Spengler te blijven onderzoeken de meeste filosofen en wetenschappers het *hoe* en *wanneer* wil weten. Wanneer ontstaat een bepaald construct van de waarheid? Michel Foucault vult hem hierin aan: waardoor ontstaat een waarheidsconstruct? Machtsregimes! ♦

Noot

1. Meerdere wereldvisies/denkbeelden die naast elkaar leven. Het concept utopie gaat er vanuit dat één beeld navolgenswaardig is. Een voorbeeld vindt u op de website: www.researchgate.net/publication/263328275_Thinking_beyond_the_liberal_peace_From_utopia_to_heterotopias.

MEER LEZEN?

- **Genealogie als kritiek**, Rudi Visser (Vantilt, 2010)
- **De Ondergang van het Avondland**, Oswald Spengler (Boom, 2017)
- **De geschiedenis van de seksualiteit**, Michel Foucault (Boom, 2018)
- **Bekentnissen van het vlees**, Michel Foucault (Boom, 2018)
- **De lichamen en hun lusten**, Herman Westerik (Vantilt, 2019)

HOE MAAK JE KLIMAATVERANDERING BESPREEKBAAR IN DE KLAS?

WEINIG MENSEN SNAPPEN HET ÉCHT

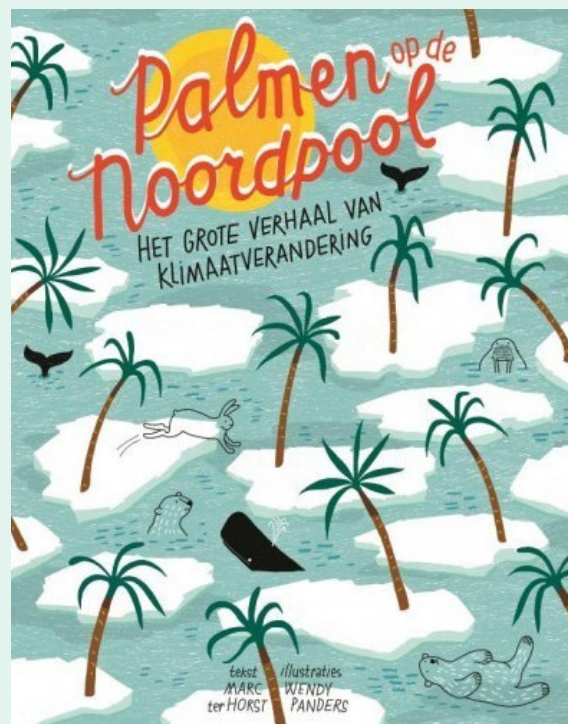
De basis voor de behandeling in de les van lastige onderwerpen is kennis, maar wat als het vergaren van de juiste kennis op zich al lastig is?

RIANNE BRINK

Eerder schreef ik al eens dat ik schulden en geld lastige onderwerpen vind om in de les te behandelen. Hoe zorg je ervoor dat je een veilig leerklimaat creëert waarin eenieder zijn verhaal kwijt kan? En wat zeg je als docent wel en niet over je eigen financiële situatie als daarnaar wordt gevraagd? Een ander lastig onderwerp, en wel om heel andere redenen, vind ik de klimaatverandering. Het is een belangrijk onderwerp dat meer aandacht behoort te krijgen in het curriculum van verschillende vakken. Niet alleen wij hebben ermee te maken, maar straks ook onze kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen. Alle reden dus om het onze leerlingen zo helder mogelijk uit te leggen... en daar wringt de schoen. Iedereen heeft het wel over klimaatverandering, maar vrij weinig mensen snappen het écht.

PROBLEEM

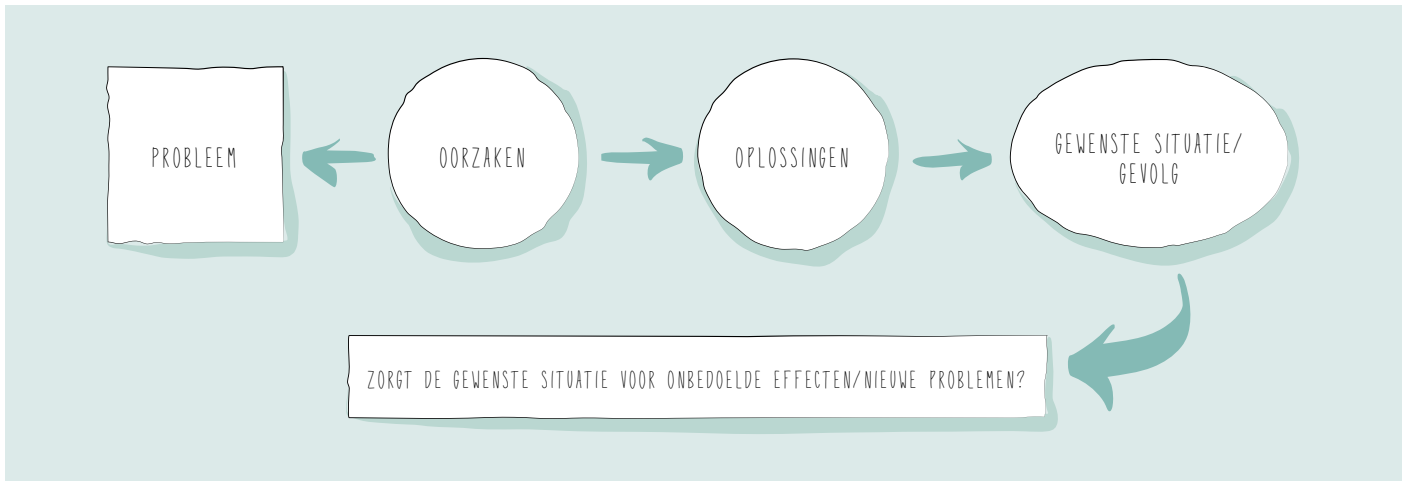
'Moeten we niet eens wat met klimaatverandering doen? Iets vakoverstijgends, of zo?' Deze vraag vloog tijdens vaksectievergaderingen wel eens over tafel. We zagen allemaal wel de noodzaak van het behandelen van dit onderwerp, maar wisten niet hoe we het moesten aanpakken. Klimaatverandering kan vanuit heel veel invalshoeken worden besproken: wat te behandelen en wat niet, en misschien nog wel belangrijker: hoe zorg je dat je als docent over voldoende kennis beschikt? Als fervente krantenlezers hadden we al veel klimaatnieuws tot ons genomen, maar hoe maak je van deze nieuwsbrij een consistente lessenserie? Een minstens zo essen-

tiële vraag is: wat is waar en wat niet? Hoe ga je om met nepnieuws over klimaatverandering? Kortom: veel vragen en vooralsnog weinig antwoorden. Zo gebeurde wat zich wel vaker voordoeft met te veel vragen en te weinig tijd. Er gebeurde niets.

MOGELIJKE OPLOSSING

Dat is zonde, want als je het zelf niet zo goed weet, zijn er altijd anderen die het een beetje beter weten. Zo stuitte ik onlangs op het boek *Palmbomen op de Noordpool* van Marc ter Horst. Dit boek werd bejubeld in de kranten en kreeg verschillende prijzen. Terecht, want op overzichtelijke wijze neemt de schrijver je mee van de vroege geschiedenis van het klimaat naar de energiebronnen van de toekomst. Hij heeft het over het ontstaan van de fossiele brandstoffen steenkool, aardolie en aardgas en legt uit waarom deze energiebronnen gevaarlijk zijn, maar ook welke voordelen ze ten opzichte van nieuwe energiebronnen hebben. Ter Horst heeft het over klimaatdrammers en klimaatontkenners en hoe vaak daar nepnieuws bij komt kijken. Daarnaast heeft hij het, niet geheel onbelangrijk, over wat wij kunnen doen om klimaatverandering tegen te gaan. Hierin is hij niet betweterig of pretentius, hij geeft eerlijk toe dat hij onder een warme douche ook wel eens een klimaatontkenner is. Hoewel het boek zich met name op leerlingen in de onderbouw van het voortgezet onderwijs richt, is het een bron van informatie voor iedereen die ook maar een beetje geïnteresseerd is in wat er momenteel met onze aarde gebeurt.

CAUSAAL REDENEREN

Een interessant boek over klimaatverandering lezen is één, het ook daadwerkelijk in je lessen kunnen gebruiken is een tweede. *Palmbomen op de Noordpool* is opgedeeld in verschillende hoofdstukken. Het eerste deel van het boek behandelt de oorzaken van klimaatverandering, het tweede de gevolgen en als laatste worden mogelijke maatregelen tegen klimaatverandering genoemd. Meteen moest ik aan een oorzaak-gevolg-oplossingsschema denken. Dit onderwerp leent zich goed voor de inzet van de hogere denkvaardigheid causaal redeneren, waarbij het denkproces belangrijker is dan de uitkomst.¹ Het is immers niet voor niets dat klimaattoppen vaak teleurstellend verlopen. Het klimaatprobleem is enorm complex. Elke oorzaak heeft verschillende gevolgen en elk gevolg brengt weer nieuwe gevolgen met zich mee. Daarnaast is er, zoals Ter Horst ook aangeeft, een verschil tussen maatregelen tegen de oorzaken en maatregelen tegen de gevolgen van klimaatverandering. Met de verhoging van dijken wordt de klimaatverandering niet gestopt. Daarom kunnen misschien beter de oorzaken worden aangepakt: minder vlees eten, minder energie verbruiken en meer duurzame energiebronnen benutten. Het invullen van een oorzaak-gevolg-oplossingsschema kan helpen om deze verbanden inzichtelijk te maken. Leerlingen kunnen dit bijvoorbeeld eerst individueel doen, vervolgens in groepjes en ten slotte klassikaal. Zo komen ze stapje voor stapje tot nieuwe informatie en inzichten. Als leerlingen niet gewend zijn om met een oorzaak-gevolgoplossingsschema te werken, kan de docent ze ook een vereenvoudigde vorm aanbieden, bijvoorbeeld door ze eerst naar de oorzaken van het probleem te laten kijken. Daarna kan het schema verder worden uitgebouwd.

ANDER LESMATERIAAL

Achterin het boek is de *Klimaatbingo* opgenomen. Hier staan kaarten met vakjes en in elk vakje staat een gevolg van of een maatregel tegen klimaatverandering. Voorbeelden zijn: skiliften in de Alpen gebroken, eerste klimaatneutrale school geopend en kweekvlees in de winkel. De bedoeling is om de gevolgen en maatregelen aan te kruisen zodra ze gebeuren. Wie als eerste alles heeft weggestreept, heeft gewonnen. Ook is er ruimte om op blanco kaarten zelf gevolgen en maatregelen op te schrijven.

Ter Horst heeft echter het niet alleen bij het boek gelaten. Hij heeft ook aanvullend lesmateriaal ontwikkeld voor op zijn website.² Zo heeft hij een lesopener gemaakt om de lessen over klimaatverandering mee te starten. Hierin legt hij in twee minuten uit wat de belangrijkste oorzaken, gevolgen en maatregelen van klimaatverandering zijn. Daarbij hoort een artikel met lesideeën, snelle proefjes, praktische opdrachten en prikkelende stellingen. Daarnaast heeft hij een grote hoeveelheid bronnen over klimaatverandering verzameld. Dit varieert van een overzicht van de milieuscores van groente en fruit tot een interactieve kaart van de laatste ijstijd. Mocht je daarna nog geen genoeg van klimaatverandering, of van de schrijver, hebben dan bestaat de mogelijkheid om Marc ter Horst voor een lezing op school uit te nodigen. ♦

Noten

1. Olgers, T. & Van Otterdijk, R. & Ruijs, G. & De Kievid, J. & Meijs, L., *Handboek vakdidactiek maatschappijleer*, Landelijk Expertise-centrum Mensen Maatschappijvakken/Instituut voor Publiek en Politiek, Amsterdam, 2010.
2. <https://marcterhorst.nl>.

DOCUMENTAIRES OF DOCUMENTAIRESERIES DIE AANSLUITEN OP DIT ONDERWERP

- **An inconvenient truth**, Paramount Classics, 2006
- **Chasing Ice**, Submarine Deluxe, 2012
- **Cowspiracy**, A.U.M. Films, 2014
- **De klimaatzaak**, VPRO Tegenlicht, 2015
- **This Changes Everything**, Klein Lewis Productions, 2015
- **Before the flood**, National Geographic, 2016
- **An inconvenient Sequel: Truth to power**, Paramount Pictures 2017
- **Thank you for the rain**, EO, 2018
- **Na ons de zondvloed**, NTR, 2019
- **De Amazone**, VPRO, 2020

RECENSIES

NATIONALE GESCHIEDENISLERAAR SPREEKT

Geert Mak heeft naam gemaakt met geschiedenisboeken met een persoonlijke inslag en sociologische invalshoek. In 2004 verscheen *In Europa*, een zoektocht door de hele twintigste eeuw. Nu is het vervolg daarop verschenen, over de afgelopen twintig jaar. De titel *Grote verwachtingen* slaat uitsluitend op de vooravond van het millennium, want het boek draait juist om de niet ingeloste verwachtingen.

WOLTER BLANKERT

Met velen ziet Geert Mak 11 september 2001 als een keerpunt, een definitief einde van de euforie, die overigens minder groot was dan hij suggereert. Hierna werden immigranten getransformeerd in vijandige moslims. In Nederland kreeg de partij van Pim Fortuyn er vleugels door. Terrorisme en de angst ervoor werden bepalende factoren, veel meer dan in de tijd van Irish Republican Army (IRA), Euskadi Ta Askatasuna (ETA) en Rote Armee Fraktion (RAF), met meer slachtoffers in Europa. In 2004 is de economie weer opgeleefd en treden tien nieuwe lidstaten toe tot de Europese Unie. Een feestelijk gebeuren, waarbij Mak de man die in Brussel het vlagvertoon moest organiseren in het zonnetje zet. Het jaar daarop volgt alweer de kater met de verwerping van de Europese grondwet. Met grote betrokkenheid behandelt Mak het herlevend nationalisme en antisemitisme in Polen en Hongarije, waarbij de discriminatie van de in Hongarije talrijke Roma er wat bekaaid vanaf komt.

De crisis van 2008, die bijna zeven jaar duurt, brengt aan het licht dat werkelijke solidariteit tussen het Noorden, waar de crisis meevalt, en het Zuiden, met algemene verpaupering, ontbreekt. Die verpaupering geeft Mak uitgebreid en indringend weer. Tot slot volgen de twee bekende problemen van deze tijd: hoe om te gaan met vluchtelingen en hoe met klimaatverandering. Over beide onderwerpen is het lastig met nieuwe gezichtspunten te komen. Deze *macrobehandeling* wordt afgewisseld met een persoonlijk intermezzo op microniveau, over de veranderingen in Amsterdam en in een Fries dorp. Zoals we van Mak gewend zijn weet hij zijn onderwerpen aansprekend te brengen, gelardeerd met zijn persoonlijke inbreng, bestaande uit interviews, eigen ervaring en overpeinzingen.

KANTTEKENINGEN

Dat persoonlijke element is zwakker vertegenwoordigd dan in het eerste deel van *In Europa*. Voor een flink deel gaat het om een 'gewone' algemene geschiedenis van de laatste twintig jaar, gebaseerd op literatuur. Mak maakt er geen geheim van dat hij zich

voor de crisis van 2008 vooral op Adam Tooze (*Gecrasht*, 2018) baseert. Bij sommige andere stukken zit hij, bijna onvermijdelijk, Ian Kershaw (*Naoorlogse achtbaan*, 2018) op de hielen.

Het aan de kaak stellen van bancaire misstanden ligt bij Mak in goede handen, maar voor eigen conclusies op dit terrein deinst hij terug. Zo blijft hij over 'eurocrisis' spreken, terwijl zijn tekst vooral laat zien dat het in de eerste plaats om een reddingsoperatie van West-Europese banken ging, gebracht als 'hulp aan Griekenland om de euro te redden'. Opmerkelijk in dit verband is dat de koers van de euro gedurende de hele crisis nauwelijks fluctuaties vertoonde. Terecht stelt Mak dat de bankiers geen schade opliepen, maar ten onrechte strekt hij dit ook uit naar de aandeelhouders. De beleggers in de Belgische Generale (= Fortis) hebben een andere ervaring.

Het verhaal van de vluchtelingen brengt Mak in schrijnende kleuren, maar de kritiek op Europa komt minder goed uit de verf, omdat ook hij geen alternatief weet. Wel prijst hij het 'Canadese model' aan, maar negeert daarbij dat Canada niet aan de Middellandse zee ligt.

Dat Europa te gierig is om voor fatsoenlijke vluchtelingenkampen in Griekenland te zorgen, is een terecht verwijt. Hoe hij de buitengrens nog beter wil bewaken blijft evenwel een raadsel. Dat het overgrote deel illegaal, met levensgevaar, op onzewaardige bootjes arriveert bewijst dat de gewone grenzen hermetisch zijn afgesloten. Mak lijkt de laatste die zal willen dat er op die bootjes wordt geschoten.

Voor de leerkracht met historische belangstelling gaat het om een boeiend en onmisbaar boek. De van het boek losstaande televisieserie zorgt voor extra verrijking, waarbij fragmenten zeker geschikt zijn voor gebruik in de les. Daarnaast is er gezorgd voor daarop gebaseerd lesmateriaal, voor geschiedenis en maatschappijleer. ♦

Geert Mak, GROTE VERWACHTINGEN, IN EUROPA 1999-2019, Uitgeverij Atlas Contact, Amsterdam/Antwerpen, 2019, 539 bladzijden

IN/VAN/DOOR/ONDANKS DE LEEGTE

Dimitri Verhulst, niet bepaald een notoir dagboekschrijver, overtuigt in zijn chaotische leven als geschiedschrijver in *Onze verslaggever in de leegte*.

In fragmentarische stijl beschrijft de Vlaamse schrijver Dimitri Verhulst cruciale scènes uit zijn leven; stuk voor stuk in het teken van zelfdestructie en eenzaamheid. Beschrijvingen zoals over Los Angeles zijn hem hierin niet vreemd: 'die schijnwereld waar men zich ter ontkenning van feest naar feest sleept'. Het is een kwestie van smaak of je van deze pessimistische stijl houdt of niet. Desalniettemin bevat dit duistere dagboek twee essentiële vragen voor ons vak: 'Waaruit ontstaat de identiteit?' en 'Wat is de status van ons rechtssysteem in tijden van *public shaming*?'. Deze eerste vraag is voor een *kenner* van het werk van Verhulst niet onbekend. De rauwe scènes in *De helaasheid der dingen* tonen de kracht van socialisatie, ondanks dat de normen van de burgerlijke norm afwijken. In dit autobiografische werk wordt het zelfdestructieve karakter van Verhulst verklaard door de 'genetische erflast voor verslaving', maar ook door een rechtszaak. Gedurende de beschrijvingen vertelt Verhulst dat zijn ex hem heeft aangeklaagd voor verkrachting. De angst en schaamte van Verhulst krijgen vorm in 'de zomer van het grote zuipen en het grote snuiven'. Angst waarvoor? 'Angst voor de pek en de veren. Angst ook voor het falen van de rechtspraak'. Het #Me2-tijdperk brengt veel positieve kanten met zich mee. De discussie over grensoverschrijdend gedrag en afhankelijkheidsrelaties zijn een rechtte kritiek op de status quo. Verhulst zijn angsten zijn daarentegen ook legitiem. In hoeverre ben je nog vrij, als je onschuldig bent verklaard door de rechter, maar niet door de goegemeente? *KV*

Dimitri Verhulst, *ONZE VERSLAGGEVER IN DE LEEGTE*, Uitgeverij Pluim, Amsterdam, 2020, 160 bladzijden

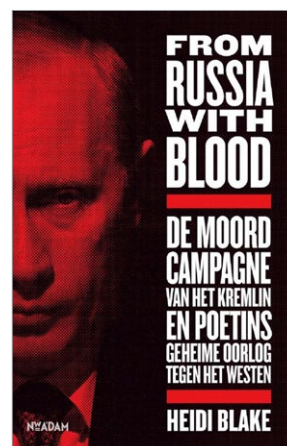
DOORGESCHOTEN LIBERALISME

Het is een aardig idee, een briefwisseling tussen een kritische journalist die de bankiers aan de schandpaal nagelde en een vroegere voorman van de werkgevers, maar tot een te verwachten polemiek komt het niet.

Geen vuurwerk, maar wel een verhelderende inkijk in de veranderingen in bedrijfscultuur na de implosie van het communisme. De werkgevers legden hun schroom af en toonden steeds minder belangstelling voor het werknemersbelang. Het behagen van aandeelhouders en het spekken van de eigen beurs werd het voornaamste doel. De oud-voorzitter van het Verbond van Nederlandse Ondernemingen (VNO) ergert zich daar even sterk aan als de journalist. In 1990 kwam 90 procent van het Bruto Binnenlands Product bij arbeid terecht en moesten kapitaalbezitters zich met 10 procent tevredenstellen. Nu, dertig jaar later, ontvangen de kapitaalbezitters bijna 30 procent. Deze simpele cijfers verklaren dat de koopkracht sindsdien, ondanks sterke welvaarts groei, maar beperkt is gestegen, voor grote groepen zelfs helemaal niet. Kees van Lede, een 'Bekende Nederlander' in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw en een mikpunt van hoon bij 'links Nederland', veroordeelt dat. Met lede ogen moest hij aanzien dat zijn opvolger als baas van AKZO-Nobel, Hans Weijers, de parel van het bedrijf, Organon, verkocht, verreweg het grootste farmaceutische bedrijf van Nederland met een ijzeren reputatie. Het onbeschaamd vullen van de zakken van aandeelhouders en van zichzelf was daarvoor de reden. Het beliegen en bedriegen van werknemers werd op de koop toe genomen. Van Lede was nog van de generatie die werknemers even belangrijk vond als aandeelhouders.

Die verandering in het kapitalisme vormt de rode draad van het niet al te spannende, maar prettig lezende boek. Daarnaast passeren vele andere actuele zaken (2018-2019) de revue. De diverse fasen van de Brexit zijn nu al gedateerd, maar een beschouwing over de huidige toestand in Egypte stemt niet vrolijk. Desondanks klopt de titel voor de teneur van het boek. *WB*

Kees van Lede en Joris Luyendijk, *PESSIMISME IS VOOR LOSERS, OP DE RAND VAN DE NIEUWE TIJD*, Balans, Amsterdam, 2020, 256 bladzijden

DOOD EN VERDERF

From Russia With Blood is een Nederlandstalig boek over een reeks moorden gepleegd op Britse bodem waarbij de hoofdverdachten uit Rusland komen.

De bekendste casus is die van Aleksandr Litvinenko. Twee landgenoten brachten hem in 2006 in Londen met polonium-210 om het leven. Ook de vergiftiging van Sergej Skripal in 2018 kreeg de nodige aandacht in de Nederlandse media. Dit zijn niet de enige casussen die de Britse onderzoeksjournalist Heidi Blake (*BuzzFeed News*) in haar huiveringwekkende boek in detail beschrijft. Het is verbijsterend om hoeveel onnatuurlijke sterfgevallen het uiteindelijk gaat. Personen die in het boek veelvuldig aan bod komen zijn de naar Groot-Brittannië gevluchte oligarch Boris Berzovski en de Russische president Vladimir Poetin. Blake beschrijft de rol die deze mannen in de jaren negentig in Rusland speelden en hoe zij later pal tegenover elkaar kwamen te staan. De vete tussen Berzovski en Poetin is al eerder door andere auteurs uitgebreid beschreven. De oligarch werkte in het Verenigd Koninkrijk samen met onder andere Litvinenko en andere mannen (ook niet-Russen) die onder verdachte omstandigheden om het leven kwamen, waarbij de verdenking keer op keer naar Rusland uitging. Blake wijst daarbij naar het Kremlin, of preciezer te zijn, naar president Poetin. 'De systematische eliminatie van vijanden, verraders en tegenstanders vormde het hart van Poetins clandestiene campagne', schrijft Blake in de inleiding. Over de moord op Litvinenko schrijft Blake later: 'Poetin had geleerd dat hij een onderdaan van het Britse koninkrijk in de hoofdstad op straat straffeloos kon vermoorden'. Dit soort uitspraken veronderstelt een directe betrokkenheid van het staatshoofd bij ernstige misdrijven. Poetin maakt er geen geheim van wat hij van gevluchte oud-medewerkers van Russische inlichtingendiensten vindt ('verraders') en benadrukt dat Russische hoofdverdachten in de door Blake beschreven casussen onschuldig zijn, zoals we ook zagen na de ramp met vlucht MH17. Dit is echter niet voldoende om de Russische president consequent als opdrachtgever aan te wijzen. Dat gaat mij te ver. *IP*

Heidi Blake, *FROM RUSSIA WITH BLOOD*, Nieuw Amsterdam, Amsterdam, 2019, 304 bladzijden

● DE NVLM IN CORONATIJD

Woensdag 1 april (*What's in a date?*) stapte ook de NVLM noodgedwongen in een nieuw tijdperk: voor het eerst in haar vijftigjarig bestaan werd via Skype de bestuursvergadering gehouden. In de toekomst zien we mogelijkheden om bepaalde kwesties voortaan digitaal te bespreken. Zeker omdat iedereen van heinde en ver naar Utrecht moet reizen, waar we doorgaans de vergadering houden. Zo is het ook mogelijk om meer leden bij de vereniging te betrekken. Maar, net als de meeste docenten na digitaal lesgeven, concludeerden wij: fysieke aanwezigheid heeft in veel gevallen de voorkeur.

In de vergadering kwamen de verschillende ervaringen terug die jullie allen inmiddels zullen herkennen. Die persoonlijke aanwezigheid, het contact met leerlingen en collega's; dat is wat velen missen. Het sociale aspect daarvan is belangrijk, maar zeker ook de efficiëntie. Lesgeven met Teams of andere middelen werkt, maar is om diverse redenen ook vermoeiend en vereist een gedegen voorbereiding. Online zijn vraagt om een hoge concentratie, discipline, een nauwkeurige manier van uitdrukken, precieze instructie en goede afstemming. We kregen bovendien te maken met de uitgebreide organisatie van de schoolexamens, de informatie-stroom aan de ouders en leerlingen en van het Ministerie van Onderwijs, de praktische inrichting van lessen en roosters. Plotseling moet de dagelijkse structuur worden vervangen door een heel andere, waarvan iedereen hoopt dat die net zo duidelijk is. Dit alles op poten zetten, trekt een wissel op eenieder.

Persoonlijk valt me daarbij een spanning tussen straktrekken en loslaten op. Enerzijds zie ik om mij heen dat scholen overal regels versoepelen, bijvoorbeeld examenreglementen of inleverdata, maar ook voor vergaderingen, het bespreken van nieuw beleid, enzovoorts. Bij mij roept dat de vraag op in welke mate dit dan oorspronkelijk al belangrijk was. Anderzijds komen er formats en excel-bestanden met instructies, centrale beslissingen, voorschriften voor te gebruiken IT-instrumenten, om de bedoelde structuur te bieden. Begrijpelijk, leerlingen en docenten willen duidelijkheid, maar dat beperkt weer de bewegingsruimte van docenten om onderwijs op een eigen manier vorm te geven.

Voor de NVLM staan bepaalde zaken op een laag pitje. Zo komen parlementariërs, behalve voor coronadebatten, niet naar Den Haag en zijn veel afspraken, ook met de NVLM, afgezegd. Dit fenomeen zien we ook bij medevakverenigingen. Kortom, de NVLM kan daardoor, minder dan gehoopt, belangenbehartiging verrichten. Desalniettemin lijkt het erop dat één mooie activiteit, de prijsuitreiking voor de profielwerkstukken, gewoon doorgaat. We zien er naar uit de leerlingen in meer feestelijke omstandigheden te mogen ontmoeten. Daarnaast proberen we jullie in deze rare tijden via onze website van tips en adviezen te blijven voorzien.

Marcel Mooijman
voorzitter NVLM | www.nvln.nl

BART

CRISISDEMOCRATIE

Ik zal niet de eerste zijn die je hoort zeggen dat het een bijzondere tijd is. Want ons hele leven staat toch behoorlijk op zijn kop. Waar ik in de klas steeds hard mijn best moet doen om de ogen op mij in plaats van op het beeldscherm gericht te krijgen, wil ik nu niets liever dan ze zoveel mogelijk achter het scherm zien... en dit allemaal vanaf mijn eigen eetkamertafel thuis. Een heel bijzondere gewaarwording en geen wenselijke situatie, maar wat moet dat moet! Dit thuiswerken is tevens ook een uitgelezen kans om het nieuws, debatten en praatprogramma's nog beter te volgen.

Ook ik zat aan de eetkamertafel te werken toen ik op de achtergrond zag dat minister Bruno Bruins onderuitging tijdens een fel debat met Klaver, Wilders en Baudet. Tragisch natuurlijk om te zien, maar ik zag dit wel als *het* toppunt van een actieve democratie die we juist nu moeten koesteren. Je zag gekozen volksvertegenwoordigers en een minister die voor Nederland en voor ons allemaal tot het gaatje gingen. Helaas voor Bruins met alle gevolgen van dien, maar ik was trots om te zien dat er voor ons allemaal wordt geknokt!

Nou, ik was weer een van de weinigen op het internet die daar zo over dacht. Vanaf dat moment liet de coronacrisis zien dat er toch veel mensen zijn die wat minder geloven in parlementaire democratie, transparantie en persvrijheid. Er werd schande gesproken van de harde toon in dat debat, er werd opgeroepen om eens een beetje liefjes voor elkaar te zijn, geen kritiek te hebben en vooral niet de waarom- en de is-dat-wel-zo-vraag aan het kabinet te stellen. Wat een vreselijk enge uitspraken! Kritiek mag nu niet meer want we moeten solidair zijn en blind vertrouwen hebben. Naar mijn mening snap je het dan niet helemaal. Parlementaire controle is juist in crisistijd essentieel. Een democratie functioneert alleen als *alle* ideeën kunnen worden besproken. De overheid vaart op wetenschappelijk onderzoek, maar politici mogen zich niet volledig achter experts verschuilen. Voor beslissingen die achteraf niet goed uitpakken is namelijk de regering aanspreekbaar en niet de experts. Laat corona alsjeblieft ook niet de democratie ziek maken.

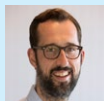
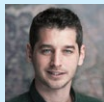
BART VAN DEN HANENBERG | mbo-docent

M&P

MAATSCHAPPIJ & POLITIEK

is een uitgave van ProDemos, Huis voor democratie en rechtsstaat. Hierin zijn tevens opgenomen de mededelingen van de NVLM. De redactieleden zijn in hun journalistieke werkzaamheden onafhankelijk.

REDACTIE

Ivo Pertijs
hoofd-
redacteurBas
BanningMarian
van den
BergeWolter
BlankertRianne
BrinkKoen
DogteromVincent
de GeusKoen
Vossen

COLUMNISTEN

Stef van
der LindenBart van den
Hanenberg

EINDREDACTIE Maarten Cras

ART DIRECTION

Jenny Kan | jenniness.com

OPMAAK

Lidewij Spitshuis | lidewij.net

OMSLAGFOTO Helen Hofman

DRUK EDG Media

UITGEVER ProDemos

REDACTIESECRETARIAAT

ProDemos, Hofweg 1H
2511 AA Den Haag
telefoon: 070 757 02 00
e-mail: m&p@prodemos.nl
www.maatschappijenpolitiek.nl

ABONNEMENTSPRIJZEN M&P

Zie www.maatschappijenpolitiek.nl

NIEUWE ABONNEMENTEN

Nieuwe abonnementen kunnen op elk gewenst tijdstip ingaan. Afhankelijk van de ingangsdatum wordt een evenredig gedeelte van de prijs van een jaarabonnement in rekening gebracht. Meld u aan via www.maatschappijenpolitiek.nl/abbonnementen.

Abonnees kunnen adreswijzigingen doorgeven door een e-mail te sturen aan m&p@edg.nl.

AUTEURSRECHT

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd zonder voorafgaande toestemming van de redactie met uitzondering van de tekst van het leerlingenmateriaal, indien dit geschiedt zonder winstoogmerk. In alle gevallen dient de bron duidelijk te worden vermeld.

ADVERTENTIES

Zie www.maatschappijenpolitiek.nl. Of op aanvraag bij de uitgever, telefoon: 070 757 02 00 e-mail: m&p@prodemos.nl

KOPIJ EN MEDEDELINGEN

Bijdragen naar het redactiesecretariaat.

De overheid mag alles van me weten

Eens

Oneens

Kies maatschappijkunde!

Het vak dat je helpt je mening te onderbouwen